

AZ ÜRBÖPUSZTAI AVAR TEMETŐ

Az ürbőpusztai temető¹ 1935 júliusában került elő a Pest megyei (Budapesttől DK-re kb. 25 km-re fekvő) Bugyi község határában. A lelőhely a Szántó-dűlőben — akkor Jankó Alajos birtoka — fekszik. Kat. száma 6448—6449. (Az 1949-es kataszterfelvétel alapján 9530. és 9536.) A temető feltárását az M. N. Múzeum részéről Fettich Nándor és Horváth Tibor végezték az aug. 2—3, 6—10 és 12—16-ig tartó ásatási napokon. A leletek az M. N. Múzeum Népvándorlaskori Gyűjteményébe kerültek (naplósám 17/1935), míg az embertani anyag a Néprajzi, ill. Term. Tud. Múzeumba került. Az embertani anyagot Lipták Pál dolgozta fel,² míg az állatcsontanyag ez ideig feldolgozatlan.

A temető Bugyi községtől D—DK-i irányban mintegy 10 km-re fekszik. A táj teljesen sík, erősen vízenyős, helyenként homokdombokkal tagolt. Lápos területből emelkedik ki a temető dombja is.³ Mivel a vidéket a közelmúltban szabályozták, utánanéztem a terület lecsapolás előtti helyrajzának.

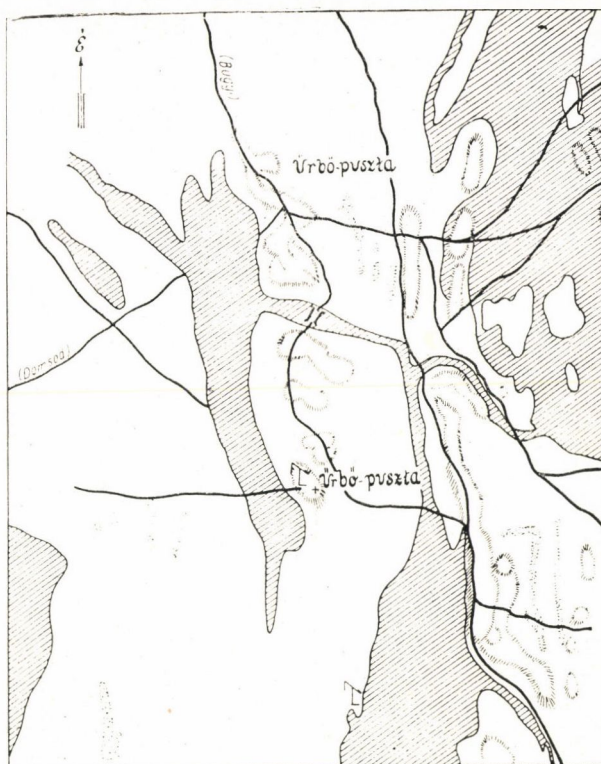
Az idevonatkozó legrégibb használható térkép a XVIII. sz-i „*Josephinische Aufnahme*”. Ezen a Bugyi, Sári, Dömsöd és Kunszentmiklós közötti vidék, amelyben temetőnk is fekszik, szinte összefüggő tó és mocsárral borított terület (1. kép). Ahol nagyobb száraz foltok láthatók, ott is szembeűnnek a hosszan elnyúló, vízzel telt holt ágak és medrek, melyek arra utalnak, hogy korábban vagy esőzések idején ezek is vízjárta területek voltak.

Továbbiakban még a II. és III. felvételek (1898. és 1914.) térképei is megjegyzik ezekről a területekről, hogy „csak nagy szárazság idején vízmentesek” (2. kép).

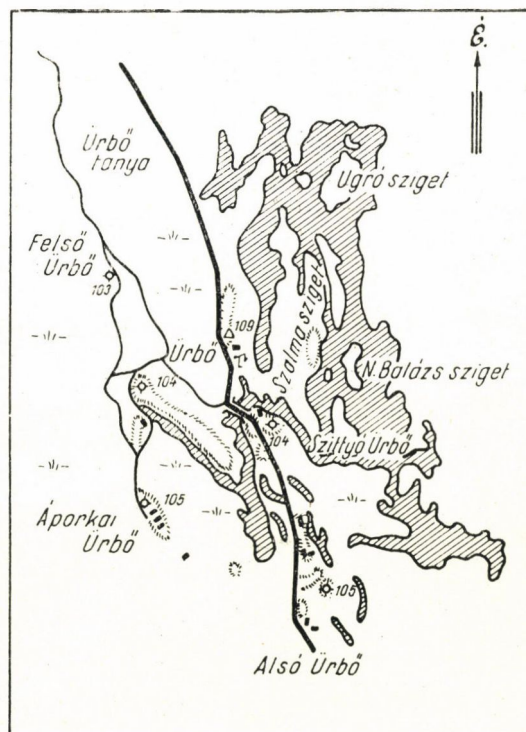
Vízmentes területet tehát csak a rövidebben vagy hosszabban elnyúló homokszigetek alkottak. Köztük a területet átszelő, az évnék csak egy részében használható utak haladtak. A közlekedés az év jelentős részében csónakon történt.

Míg a XVIII. században a jelenlegi Áporkai-Ürbő területét három oldalról víz vette körül, a XIX. sz. végére, a XX. sz. elejére a tó visszahúzódott, megteremtve a lehetőségét a nagyobb településnek és földművelésnek.

A terület földrajzi helyzete bizonyos mértékben meghatározta az itt élő emberek foglalkozását. Mivel semmi okunk nincs feltételezni, hogy az avar korban a terület kevésbé volt vízjárta (ezt más, korabeli régészeti leletek is igazolják, mert a mocsaras terület szélein kerültek elő nagyobb számban) — eltekintve kisebb vete-ményes kerttől —, földműveléssel nem számolhatunk. Utóbbi csak napjaink szabályozásaival indult meg, az

1. kép. Ürbőpuszta és környéke a XVIII. században
Fig. 1. Ürbőpuszta et ses environs au XVIIIe siècle

2. kép. Ürbőpuszta és környéke 1898-ban
Fig. 2. Ürbőpuszta et ses environs en 1898

¹ Ez a dolgozat 1952-ben készült az Eötvös Loránd Tudományegyetem Középkori Intézetében írt szakdolgozat alakjában. Témáját László Gyula professzor tűzte ki. Az itt közölt szöveg a teljes dolgozatnak csupán kisebbik fele, míg nagyobbik része, mely mintegy 50 avar temető temetkezési rendszerét elemzi, külön tanulmányként fog megjelenni.

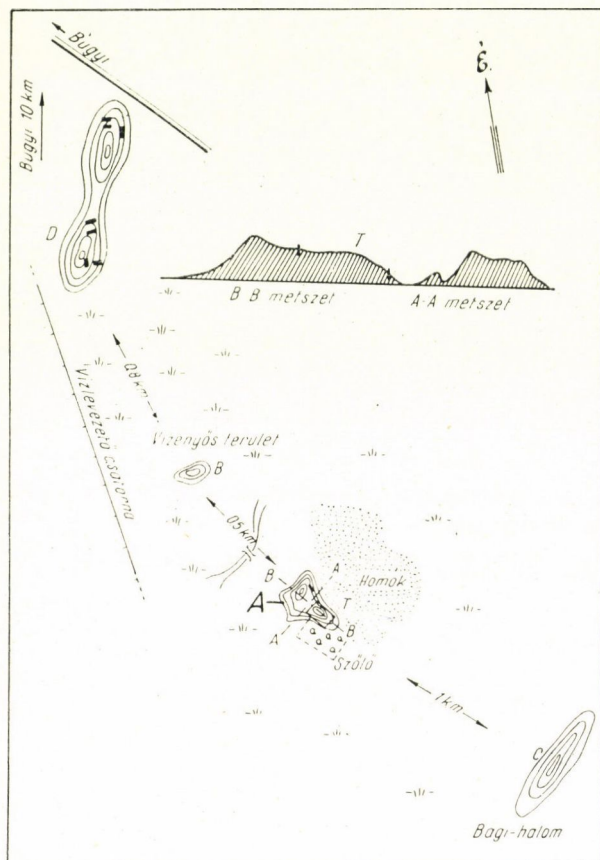
² Étude anthropologique du cimetière avar d'Áporka Ürbőpuszta (commune de Bugyi). O. Term. Tud. Muz. Évk. 1951, 232—259.

³ Hasonló temetőelhelyezésre számos példát találunk az avar korban. Pl. Üllő (Horváth T., Az üllői és a kiskörösi avar temető. AH XIX. 54). Bágyog-Gyűr-hegy (Lovas E., Arch. Ért. 43 (1929) 248.) Mór—Ákasztló (Török Gy., Arch. Ért. 81 (1954) 54 és 1 kép). Tiszaderzs (L. Kovrig Ilona kéziratából) stb.

egyetlen termelhető gabona jóformán még mindig csak a rizs.

A területen lakó emberek foglalkozása — így avarjainké is — kötött volt tehát évszázadokon keresztül. Zsákmányolás (halászat, vadászat, pákászás), gyűjtögetés és állat tartás voltak a lehetséges termelési ágak.

Mindezeket még két adattal kísérlem meg alátámasztani. Egyik a „nyihogó” elnevezés, mellyel a nép a területet ma is illeti. E név a nagymértékű lóirtásra utal. A másik adatot az Egyetemi Néprajzi Intézet őrboi gyűjtéséből kaptam.⁴ Gyűjtésük Ūrbő szabályozás előtti gazdasági életével, népi foglalkozásaival és az ezekhez járuló hiedelmekkel foglalkozott. Számunkra fontos az

3. kép. Az Ūrbőpusztai temető és környéke helyszínrajza
Fig. 3. Levé de terrain du cimetière de Ūrbőpuszta et de ses environs

a megállapításuk, hogy a gyér számú lakosság foglalkozása még a múlt század utolsó évtizedeiben is szilaj állat tartás (ló és juh), a legkülönbözőbb hurkos és csapdás vadászat, pákászás, gyűjtögetés (pl. nagyméretű vadszárnyas-tojás gyűjtés) volt.

Temetőnkben három esetben találtak igen nagyméretű tojást mellékletként, azonkívül szép

számmal találtak ló, kecske, birka és disznó (mocsári disznó?) csontokat, nagyobb szárnyas maradványokat, de sajnos, pontos meghatározás hiányában adatként nem tudjuk ezeket használni. Említésre méltó negatívum azonban, hogy hiányzik a sarló, mely a földművelésre alkalmas területeken letelepült késő-avarságnál sármellékletként előfordul.

A terület jelenlegi képét és a temető közvetlen környékét vázlatos térkép mutatja (3. kép). Temetőnk dombjának (A) alakja szabályos dűné, melyet K—DK-i irányú szél hozott létre. A temető (T) a dűné D-i részén helyezkedik el, követve a domb vonulatát, — így alakját és határait a domb határozta meg. Hasonló a helyzet a 2. jegyzet alatt említett temetők nagy részénél. A domb kiszélesedő É—ÉNy-i részén földmunkák és építkezések során eddig nem kerültek elő leletek.

A temető nincs teljesen feltárva. Ez kitűnik a temetőtérképen közölt kutatóárokok 2—3 m-es hézagából és a kutatási határokból.

A környéken hasonló kisebb-nagyobb dombok sorozata található. Az A dombtól D-re mintegy 1 km-re, a Ny—K-i irányban húzódó Bagi-halom nevű kiemelkedésen (C) 1921—22-ben Tóth Sándor áll. vadőr közlése szerint sok csont-, vas- és cseréptöredék került elő. Sorsuk ismeretlen.

Az A-tól É-ra mintegy 400 m-re ovális alakú, meredek falú domb emelkedik (B). Itt vakondtúrásban durva, jellegtelen cserepeket találtam. A domb teteje 45 × 25 m területű.

Innen É-ra kb. 800 m-re elterülő hosszabb lapos homokdombon (D) többször kerültek elő állítólagos épület- és csontmaradványok. A terület a legkülönbözőbb cseréptöredékekkel van borítva, őskorától egészen a mázas középkori darabokig. Mivel ez a környék a legnagyobb terjedelmű kiemelkedése, kézenfekvő, hogy itt volt az állandó telephely, amit a cserepek említett tömege is alátámaszt.

Maga az Ūrbő-mocsár területe sohasem volt alkalmas állandó letelepülésre, régészeti leletek nem is kerültek elő belőle. A közvetlen környéken és a lápot tagoló homokbucka-vonulatokon azonban a bronzkortól kezdve, állandóan kimutatható a település.⁵ Megállapítottuk tehát, hogy Ūrbő népe a mocsarak közötti területeken élt és a kisebb-nagyobb dombhákat használta fel településre és temetkezésre. Ezek a dombok legtöbbször igen kis méretűek. Így gyakran megtörténhetett, hogy egy terület betemetkezése után másik, vagy harmadik dombon folytatták a temetkezést, de lehet az is, hogy egyes nemzetsé-

⁴ Tálasi István professzor és Maác László közös gyűjtése. Az adatokért Maác Lászlónak tartozom köszönettel.

⁵ Az erre vonatkozó néhány adat: *Bronzkor*. Horváth Tibor hozott be az ásati terület környékéről egy törött nyél-lyukas kőbaltát (MNM. 44/1935, 1). Hasonló úton került be egy korai vatyai kultúrába tartozó ún. függeszthető edény (MNM. 44/1935, 2). Az avar temető DK-i végében bronzkori sírokat találtak. A közelben

fekszik az áporikai késővathyai urnatemető [Tompá F., 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912—1936, BRGK 24/25 (1934/35), 81. XXVI. t.] *Szarmata* gyermek sír került elő kis tállal Bugyi—Sándorhalom—Pénzeshelyről (MNM. 1/1944). Bugyi—Szittyóúrbőn került elő egy kis fekete *germán* edény (MNM. 4/1930). Az avarok után a *honfoglalók* jelennek meg a területen. Tompa Ferenc ásott ki Áporján 19 honfoglaló sírt (MNM. 4/1930). Végül a *középkorra* utal a D. domb cserepein kívül a Pusztá-Ūrbő elnevezés.

gek már eleve más-más dombon temetkeztek. Később újabb népek gyakran háborgatták meg sírjaikat, nemcsak rabló szándékból, de ők éppen úgy szűkében voltak a helynek, mint elődeik, ezért akarva-akaratlan kénytelenek voltak rájuk temetkezni.

Az őrüpusztai avarok sem temetkeztek csak ezen a dombon. 1952 őszén id. Fehér Géza hozott be a környező dombok valamelyikéről avar síranyagot. Az itt folyó építkezések alkalmából ugyanakkor több más sír anyaga elpusztult. A hitelesítő ásatások néhány sírt eredményeztek.

Sírleírás⁶

1. *A/B sír.*⁷ A sír alakja a kevert föld miatt nem volt tisztán kivehető. Mélysége: 0,50 m. Kettős sír, egymás mellett fekvő vázakkal. Karjukat kinyújtva, külső lábaikat térdben kissé behajlítva és felhúzva feküdtek. A B bal karja az A jobb karja felett volt. A jobboldali (A) nő 60–65 éves, keleteurópid+mediterrán, a baloldali (B) férfi 50 év körüli, dinári. Az A hossza 158 cm. *Tűtartó*, csontból az A jobb medencéje alatt (XXX. t. 1).

2. *sír.* Mélység: 1,20 m. *Nő.* Rendben, a hátán fekvő váz, a felső karok a mellre voltak szorítva. A váz hossza 149 cm. *Fülbevaló-pár* — a koponya alatt — bronzkarikán két üvegpasztá csüngővel (XXX. t. 2–3). *Vascsat* — a bal vállnál (XXX. t. 5). *Orsókarika* — a jobb combcsontforgón belül — szürke agyagból (XXX. t. 4). *Agyagedény* — a jobb láb végében álló helyzetben — kézzel formált, durva, szemcsés anyagú pereme vagdalt. A nyakán kétágú villaszerű eszközzel beszúrkált díszítés, alatta alig kivehető körömcsepítés minta. M: 12,9 cm (XLI. t. 13). *Állatgerinc* és bordacsontok az alsó lábszáron.

3. *sír.* M: 0,65 m. *Nő*, 50–55 éves, keleteurópid+mediterrán. Rendben, kinyújtott karokkal és összehúzott lábakkal feküdt. A váz hossza: 169 cm. *Tűtartó*, csontból — a bal combcsontforgón belül (XXX. t. 6). Túmaradványokkal (XXX. t. 7–8). *Agyagedény*. Kézzel gyúrt, jó kidolgozású és anyagú, három sor hullámvonallal díszített edény. M: 14,2 cm (XLI. t. 6). *Állatsont* — a tűtartótól kissé jobbra.

4. *sír.* M: 0,75 m. *Nő*, 65 év körüli, keleteurópid+mediterrán. Rendben fekvő váz, az alsó lábszárak nem érnek össze. A váz hossza 146 cm. *Fülbevaló* — bronzkarikája — a koponya jobb oldalán (XXX. t. 10–11). *Boglárpár* — a bal vállnál részsút egymás alatt. Középső kiemelkedő rekeszében sárga kő ül, a szirmokban fehér üveg van (XXX. t. 12–13). *Dinnyemaggyöngy* — a boglároktól balra. A többi elveszett (XXX. t. 9). *Agyagorsógomb* (gömbölyű) — a jobb könyökön belül. Elporladt. *Agyagedény* — a balvállon befelé dőlve. Kézzel formált, durva, vastagfalú, enyhén kihajló peremű, szépiaszínű. Pereme benyomkodással díszített. Benne madár (galamb) csontok. M: 14,3 cm (XLI. t. 13). *Állatsontok* — az alsó lábszárak felett 20 cm-re.

5. *sír.* M: 0,80 m. *Nő*, 45 év körüli, keleteurópid. Váza a bal oldalán fekszik, rendetlen állapotban. Mellékletet nem tartalmazott.

6. *sír.* M: 0,40 m. *Férfi*, 40–45 éves, dinári+nordikus. A váz iránya DK–ÉNy. Rendben, a hátán fekvő váz, fejét balra fordítja. Jobb karja a medencén át a balhoz hajlik. A váz hossza: 159 cm. *Vasfibula* — a bal

mellkas felső részén. Aláhajtott lábú, bronz tűszerkezettel (XXX. t. 14, XXXIX. t. 3, XLIII. t. 19).

7. *sír.* M: 1,80 m. *Nő*, 25–30 éves. Rendben, a hátán fekvő váz. A váz hossza: 169 cm. *Fülbevaló-pár* — a koponya két oldalán. — Töredékes. Karikája aranyozott ezüstdrót, csüngője sötétbarna üveg, a kis gömbök rosszezüstből (XXX. t. 15–16, és a rekonstrukció XXX. t. 15). *Iszákveg*, csontból — a bal felső karszár mellett. A végén tojásdad szopókarész, melyet a kiszélesedő csőrésztől két domború vonal között futó fogorsó dísz választ el. Szélesebb vége hasonlóan volt díszítve (XXX. t. 18). *Vascsat* — a bal medence felett (elporladt). *Vaskés* — a bal medence külső oldalán. Rövid, egyélű, tokmaradványokkal (XXX. t. 19). *Agyagorsógomb* — a bal alsó lábszáron kívül. Szürkésbarna színű (XXX. t. 17.). *Állatsontok* — a combcsontok között és az alsó lábszárakon keresztbe téve. *Agyagedény* — a bal láb végében befelé dőlve. Kézzel formált, sárgászürke színű. Pereme benyomkodással csipkézve. Magassága: 14,5 cm (XLI. t. 17).

8. *sír.* M: 1,45 m. *Lovassír. Férfi.* A sír jobboldalán az ember, baloldalán a ló. Mindkettő fejfelé Ny-nak. Bal kéz a medencére hajlik (9. kép). — *Emberváz* (a sírleírás alapján). *Bronzlemez* — a gerincoszlop közepe alatt. *Vascsat* a medence közepén (XXX. t. 4). *Bőrmaradványok* — a medencék alatt. *Kisszíjveg*, kettőslemezű — a jobb medencén kívül. *Kerek veret* — uo. *Csont botveg* — a bal combcsonton kívül (XXXII. t. 1). Belsejében felülről lefelé szélesedő furat. A bal térdnél nagyobb *állatsontok*, alatta a lábszáron kívül csirke (?) csontok. *Agyagedény* — a jobb bokánál. Kézzel formált, durva, sötétszürke. Magassága: 11,5 cm (XLI. t. 14). — *Lóváz*. Lábat összehúzza, csigolyái kissé betörték. *Vas csikózábla* — a ló szájában (XXX. t. 3), hossza: 26,7 cm. *Kerek veret* — a bal szem alatt. *Kerek veret* — a bal alsó lábszárnál, 2 db. *Vascsat* töredéke uo. (XXXI. t. 5–6). *Vasrud* — a jobboldali bordák mellett hosszában. Négyszögletes átmetszetű, a végén horoggal. Hossza: 40 cm (elveszett) alakját 1. a 9. képen. *Lemezveret* — a hátgerinc alatt. Téglalap alakú. *Vaskengyel* — a gerinctől balra. Hurkosfűlű. H: 13,2, Sz: 12,4 (XXXI. t. 8). *Vaskengyel* — a gerinctől balra. Téglalap alakú áttört füllel. H: 11,2, Sz: 10,3 (XXXI. t. 7). *Vaslándza* — a jobb mellső lábon hosszában a hegyével előre. (XXXI. t. 1, XXXVIII. t. 8).

A veretekről, sajnos, a leírás alapján nem lehetett eldönteni, mennyi tartozott az emberhez és mennyi a lószerszámból. Ezek a következők:

Kerek bronzveret aranyozás nyomaival (XXXII. t. 2–10), 9 db. *Szíjvegek*, téglalap alakú bronzlemezéből (XXXII. t. 11–14); ugyanezekhez tartozó hátlapok (XXXII. t. 15–16) és belőlük előkerült bőrdarabka (XXXII. t. 17).

9. *sír.* M: 0,45 m. *Férfi*, 40–45 éves, dinári. A bal kar behajlik a medencére. A váz hossza: 161 cm. — Mellékletet nem tartalmazott.

10. *sír.* M: 0,30 cm. *Nő*, 30–35 éves, keleteurópid. Rendben fekvő váz. A karok és a lábak szögben széjjelvetve feküdtek. *Tűtartó* — a bal mellkason, közel a gerinchez. Díszítetlen sima. Benne két tű maradványai (XXXII. t. 18–20).

11. *sír.* M: 1,20 m. *Férfi*, 30–35 éves, dinári. Rendben fekvő váz, balkarja szögben behajlott a testhez. *Állatsontok* — az alsó lábszárak között.

12. *sír.* M: 0,80 m. *Feldült*. A koponya és állkapocs hiányzott. A sír végében került elő két lábszárcsont felállítva, hozzájuk támasztva a két medencecsont és az egyik lapockacsont. A kar, gerinc- és bordacsontok

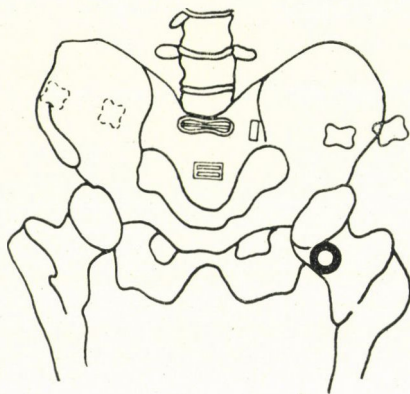
⁶ A tárgyakat legnagyobbbrészt természetes nagyságban közlöm. A sírleírásnál ezért elsősorban a kevésbé érzékelhető színre, anyagra, díszítésre, esetleg készülési módra mutatok rá. A természetes nagyságnál kisebb méretekben közölt tárgyaknak (pl. kerámika) a sírleírásban közlöm legalább egy méretét.

⁷ Megjegyzés. A vázak és leletek leírásánál legnagyobbbrészt Horváth Tibor ásatási jegyzőkönyvét követtem. Ahol ez megvan, közlöm a vázak sírban mért hosszát is, mely azonban szokás szerint sehol sem egyezik az embertani mérések számarányaival. Vö. *Bartucz L.*, A magyarországi avarok termete, Alföldi Tud. Gyűjt. (Szeged 1948) megállapításaival.

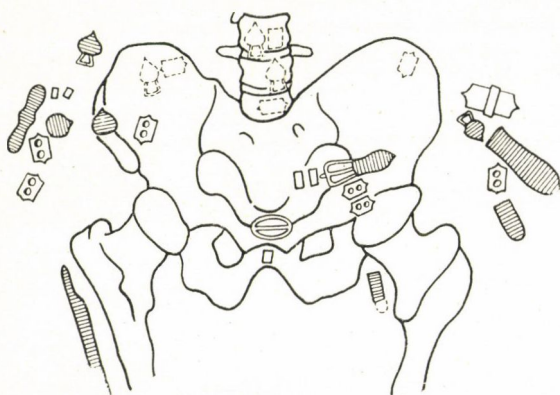
összedobálva. Az alsó lábszárak rendben feküdtek a medencerekak alatt.

13. *sír*. M : 1,20 m. *Feldúlt*. A sír felső végében került elő a két combcsont felállítva, mellettük a gerincsigolyák és a medencék. A lábszárak rendben feküdtek. *Agyagedény* — a sír bal sarkában a lábaknál, szájjal lefelé fordulva. Kézrel formált, kissé kihajló szájú, sötét-szürke színű. Magassága : 14,3 cm. (XLII. t. 15).

14. *sír*. M : 1,80 m. *Lovassír. Férfi. Feldúlt*. A sír jobboldalán feküdt a férfi felforgatott vázzal, a baloldalán (É) a ló. A koponya felfordítva a helyén feküdt, az állkapocs hiányzott. A combcsontok és a medence szintén nem feküdtek a helyükön. — Az emberi medence helyén feküdtek :

4. kép. 19. sír
Fig. 4. Sép. n° 19

5. kép. 20. sír
Fig. 5. Sép. n° 20

Vaskés, tokmaradványokkal (XXXIII. t. 14). *Vascsat* (?) (XXXIII. t. 15). *Síjívég*, bronzlemezről. *Övbújtató*, bronzlemezről. Díszítése, mint a síjívégé, préselt gyöngysorral keretezett szalagfonat (XXXIII. t. 6). *Agyagedény* — a lábak végében. Csipkézett szájú (nincs meg). — *Állatcsontok* — az alsó lábszárakon keresztbe téve. A *lórész* szintén feldúlt. A hátsó combok és lábak rendben feküdtek. A mellkas a fejhez volt felhányva és embercsontokkal összekeveredve. *Félgömb alakú bronz veretek* — a medence hátsó részén. Préselt virágszirom dísszel. Belül eredetileg kis füllel voltak ellátva (XXXIII. t. 7—12). *Kissíjívég* — ugyanitt. Ugyanitt embercsontok is feküdtek. — *Kard*. A váz felső részén. Markolat és penge felső részének töredéke. Egyélű (XXXIII. t. 16). *Vascsat* töredéke — meg nem határozott helyről (elporladt). Az ember- és lómaradványok közül egyaránt előkerült *síjívég*ek a „csókai” típushoz tartoznak (XXXIII. t. 1—5) 4 db.

15. *sír*. M : 0,50 m. *Feldúlt*. Csak a szétnyitott lábszárak voltak meg. (A sír mellett került elő egy töredékes koponya állkapocs nélkül, mintegy 15 cm mélységben.) *Agyagedény* — a jobb láb végében. Kézrel formált, finoman iszapolt agyagból, világosszürke színű. Fala vékony, szájjal erősen kihajlik. Vállán fésű hegyével bebökösített rövid sorokból álló szalag- és hullámvonal dísz. Magassága : 12,8 cm (XLI. t. 8).

16. *sír*. M : 0,60 m. *Férfi*, 40—45 éves, dinári. Rendben fekvő váz, a kezek és lábak kinyújtva. A bal combcsontján törés utáni összeforrás látható. A váz hossza : 154 cm. *Tojás* — a koponya baloldalán. *Állatcsont*, nagyobb méretű — a bal vállnál. *Gomb* — a bal mellkas közepén. Préselt bronzlemez, alul csipesszerű kis felerősítő nyelvekkel (XXXII. t. 22). *Vascsat* — a keresztcsont közepén (XXXII. t. 21). *Baromficsontok*, nagy mennyiségben — a bal alsó karszárakon. *Agyagedény*. Kézrel formált, jobb anyagú, sötétszürke. Magas, bevagdalt peremmel. M : 13 cm (XLI. t. 15).

17. *sír*. M : 0,25 m. *Nő*, 30—35 éves. A váz irányba fejjel DK-nek. Hátonfekvő nyújtott váz. A lábfejek magasabb rétegben feküdtek, mint a törzs vagy a fej. A váz hossza : 149 cm. *Gyöngyök* — a bal váll felett 3 db. Egy sokszínű (XXXII. t. 25) és egy kék (XXXII. t. 27) üveg amphora gyöngy és egy kék fehér szemegyöngy (XXXII. t. 26).

18. *sír*. M : 0,20 m. *Nő*, 35—40 éves. Rendben a hátán fekszik kinyújtott karokkal és lábakkal. Fejét balra fordítja. A váz hossza : 148 cm. — Bal lábánál kis cse-csemő koponyájának töredéke (18 a). *Orsó-gomb* — a bal combcsonton kívül (XXXIV. t. 10).

19. *sír*. M : 1,00 m. *Férfi*, 40—45 éves, mongoloid. Fejjel DNY-nak. Rendben, a hátán fekvő váz. A váz hossza : 175 cm. *Állatcsont* — a koponya szemén keresztbe téve. *Vascsat* — a keresztcsonton 8-as alakú (XXXIV. t. 8). *Vascsat* — a keresztcsonton (XXXIV. t. 7). *Vaskés* töredéke (XXXIV. t. 6). *Vaskarika* — a bal combcsontforgónál (XXXIV. t. 9). *Keresztpánt* — a keresztcsonton. Bronz (XXXIV. t. 5). *Övveret* (elhelyezkedést lásd a 4. képen). Fehér bronz (XXXIV. t. 1—5). *Agyagedény* — a bal alsó lábszár mellett hosszában feküdvé. Korongolt, vastagfalú, szürke színű, kissé felmagasló peremmel. M : 14,9 cm (XLI. t. 2).

20. *sír*. M : 0,65 m. *Férfi*. A koponya és az állkapocs hiányzott. Egyébként rendben fekvő váz, széjjeltárt lábakkal és könyökben hajló karokkal (8. kép). *Állatcsont* — a jobb vállnál. *Agyagedény* — a bal vállnál befelé dülve. Kézrel formált, jobb kidolgozású, téglavörös színű. Pereme kihajlik. Felső részén két hullámvonal és egy párhuzamos vonalköteg dísz fut. M : 10,5 cm (XLII. t. 3). *Állatcsont* (malac) — a balkar és a mellkas között. *Állatcsont* — a medence közepén keresztben. *Tör* — a jobb combcsontnál. Egyélű (XXXV. t. 37).

Az övveretek sírleírás és fénykép alapján helyreállítható elhelyezkedését a mellékelt rajz mutatja (5. kép).

Nagysíjívég, öntött bronz ; ezüstözött ; a hátlapján indadisz (XXXV. t. 1). *Pajzs alakú* csuklós veret. Öntött bronz (XXXV. t. 7—10). *Ugyanilyen* csukló nélkül — (XXXV. t. 6, 12). *Övforgó*. Ezüstözött bronz (XXXV. t. 5). *Csat*. Ezüstözött öntött bronz. Hátlapján három hurok (XXXV. t. 2). A hátlapot közli Fetti : Arch. Hung. XVIII. 31. kép, 5. alatt. *Kissíjívég*ek. Ezüstözött öntött bronzból (XXXV. t. 3—4). Az egyiknek a fele hiányzik. *Téglalap alakú* kinyírt bronz *övveretek*, két-két nagyfejű szöggel (XXXV. t. 13—21 és XXXV. t. 23—35). *Vascsat* (XXXV. t. 36). A téglalap alakú veretekkel egy anyagú és technikával készült hosszabb *téglalap alakú veret*. Keskenyebb végein 3—3 szög. Középen keresztben kisebb bronzlemez, elől 2 szöggel, hátul pánttal felerősítve (XXXV. t. 22).

A felsorolt övveretek anyaga igen jó minőségű fehérbronz.

21. *sír*. M : 0,60 m. *Feldúlt*. Egymás után hosszirányban feküdt a két combcsont, tőlük balra az alsó állkapocs töredékei, karcsontok és a medence töredékei. Lejebb nagy *lándzsa* vasból. Hossza : 32 cm (XLIII. t. 17). Töredékes *ácskapcsok*, 4 db.

22. *sír.* M: 2,00 m. *Lovassír. Férfi. Feldúlt.* A férfi-vázból csak a jobb lábszár és a felső karcsontok voltak meg. A koponya töredéke a ló gerincén került elő. A sír mellett 50 cm-re állkapocs nélküli koponya került elő (b). *Szíjvégek* — a jobb medencéről. Préselt rosszezüst (XXXIV. t. 11–12). *Vaskés* — a jobb medencén. Tokmaradványokkal (XXXIV. t. 13). *Agyagedény* — a bal láb helyén kézzel gyúrt, durva, szépiaszínű, erősen csipkézett száju. M: 13,8 cm (XLI. t. 12).

A *lővázból* csak a hátsó lábak, a jobboldali bordasor és a gerincoszlop nagy része voltak meg.

23. *sír.* M: 0,20 m. *Gyermek.* A koponya töredékes, a váz elporladt. *Agyagedény* — a fejnél. Kézzel formált, durva, vastagfalú, szűknyakú, csipkézett száju, szépiabarna. Teste két sorban benyomkodással díszítve. M: 14 cm (XLI. t. 16 ?).

24. *sír.* M: 0,80 m. *Férfi, 30–35 év körüli.* A jobb karszár alsó csontjai és az állkapocs hiányzik. A koponya félrebillenve, a váz egyébként teljes rendben feküdt, kinyújtott karokkal és lábakkal. *Agyagedény* — a combcsontok között szájjával a láb felé fordulva. Kézzel formált, jobb kiviteli, szépiabarna színű, kissé kihajló peremmel. M: 13,5 cm (XLI. t. 10). *Csirkecsont* — a jobb boka csontjánál.

25. *sír.* M: 0,30 m. *Gyermek.* Koponyája töredékes, váza elporladt. Mellette: *Állatcsontok*.

26. *sír.* M: 1,28 m. *Nő, 40–45 éves, keleteurópid + mediterrán.* Rendben fekvő váz, a koponya arecal Ny-nak fordul. A jobb kar medencére hajlik, a bal ki van nyújtva. *Agyagbögre* — a bal lábnál befelé dőlve. Kézzel formált, durva, sötétszürke színű, ovális száju. Peremét négy hegyes bütyök díszíti. M: 14,8 cm (XLII. t. 8).

27. *sír.* M: 1,60 m. *Feldúlt.* A koponya hiányzott, az állkapocs megvolt. A váz töredékes. — Melléklet nélkül.

28. *sír.* M: 1,45 m. *Lovassír. Férfi. Feldúlt.* A sír mérete 190 × 130 cm. Az ember- és állatcsontok teljesen szétdobálva feküdtek. Az állkapocs és a töredékes koponya megvan. A sír ÉNy-i oldalán: emberi alsó lábszár és combcsontok, csirkecomb, lógerinc részek, medence-töredékek és a ló hátsó lábszárai. A sír közepén: a ló mellső alsó lábszára, uo. kisebb vasrozsdák és egy kis meghajlított rozsdás bronzlemez (XXXIV. t. 14–15). Ettől balra: ló lábszárak, emberi felső karcsontok és kis vastöredékek. A sír felső része: sok emberi gerincsigolya, kis vasesat és emberi állkapocs. Feljebb (magasabb rétegben): ló állkapocs és koponya és emberi koponya töredékei. A lóváz két mellső combján bőr szíjmaradványok. A sír baloldalán: emberi koponya újabb töredékei. *Vasesat* (elporladt). *Szíjvégek* (?) bronz töredékei (XXXIV. t. 14–15). *Vaslemez*ek nagymennyiségű brómardvánnyal (XXXIV. t. 16–17). *Vaspálca* farostmaradványokkal (XXXIV. t. 18).

29. *sír.* M: 1,30 m. *Nő, 25–30 éves. Feldúlt.* Az alsó karszárak hiányzanak. A vázhossza: 130 cm. *Vastöredékek* — koponyától balra, a koponya felett, a keresztcsonton és a bal medencén (XXXVI. t. 9–13). *Szemesgyöngyök* (eredetileg négy darab) a koponyától jobbra. Üvegpaszta (XXXVI. t. 4–5). *Sárkányos csat* — a jobb medence külső oldalán, karikájával a láb felé. Öntött bronz (XXXVI. t. 1). *Vasesat* — a bal mellkason. (XXXVI. t. 6). *Kova* — a jobb könyöknél (XXXVI. t. 8). *Csiholó* vasból, ugyanitt (XXXVI. t. 7). *Vaskarika* — a gerincoszlop jobb oldalán (?). *Fülbevaló-pár* — egyik a sír földjéből, a másik a bal mellkas alsó végén. Karikája bronz, csüngője üveg (XXXVI. t. 2–3). *Állatcsont* hosszukás, — az alsó lábak között. *Agyagedény* — a jobb láb végében, állóhelyzetben. Kézzel formált, jobb anyagú, szürke színű. Peremén négy bütyök. M: 11,9 cm (XLII. t. 10). A vastöredékekből meghatározható volt még egy: *Vasbüjtató* (XXXVI. t. 13), míg a többi vastöredék ismeretlen rendeltetésű (XXXVI. t. 9–12).

30. *sír.* M: 1,25 m. *Nő, 30–35 éves.* Rendben, a hátán fekvő váz. A váz hossza: 147 cm. *Fülbevaló-pár* — a koponya két oldalán. Ezüst, vagy fehér bronz (XXXVI. t. 14–15). *Agyagedény* — a jobb láb végében. Korongolt (?) magas, vékonyfalú, sárgászürke, hullámvonal dísszel (XLIII. t. 18). Magassága: 16,3 cm.

31. *sír.* M: 0,95 m. *Nő. Feldúlt.* A vázból csak a koponya, a felső karszárak, valamint a lábszárak voltak meg. A lábszárak jobbfelé hajolva, szögben feküdtek. A csontok igen töredékesek. *Olombulla* — a koponya baloldalán (XXXVI. t. 16–16/a). *Gyöngy* — a nyakban (a sírleírás szerint több szem (kék üvegpaszta) (XXXVI. t. 17.). *Agyagedény* — a bal lábnál befelé fordulva. Kézzel formált, durva, vastagfalú, szépiabarna. Szája csipkézett. M: 12,4 cm (XLI. t. 11).

32. *sír.* M: 0,60 m. *Nő, 40–45 éves.* Bal alsókarja behajlik a medencére, mellette a bal combcsont. A bal medence hiányzik, a váz egyébként rendben feküdt. *Állatcsont* — a medence közepén. *Agyag orsógomb* — a combok helyétől balra. Farkasfog dísszel (XXXVI. t. 18).

33. *sír.* M: 0,65 m. *Feldúlt.* A vázból csak a lábszárak feküdtek a helyükön. Az alsó lábszárak össze voltak téve. A többi csont hiányzik, vagy össze volt dobálva. *Vaskés* — a bal combcsont alatt. Egyélű (XXXVI. t. 19).

34. *sír.* M: 0,50 m. *Gyermek.* A koponya töredékes, a váz elporladt. *Fülbevaló* — a koponya jobb oldalán. Karikája ezüst, csüngője üveg (XXXVII. t. 1). Négy kis bronzgömbbel összeerősítve. *Gyöngy* — a koponya baloldalán, sárga paszta (XXXVII. t. 2). *Agyagedény* — a bal láb helyén, kézzel formált, nagyon durva, szürke színű. M: 11,3 cm (XLII. t. 4).

35. *sír.* M: 0,50 m. *Férfi, 20 év körüli.* Rendben fekvő váz keresztbetett lábakkal. *Vasnyílhegy* — a jobb mellkas alsó részén (XXXVII. t. 7). *Állatcsont* — a mell közepén. *Lúdtojás* — a jobb combforgónál felállítva (XXXVII. t. 3–6).

36. *sír.* M: 0,65 m. *Nő. Feldúlt.* A koponya és a csontok egyhalomban. A sír mellett 1,10 m-re újabb koponya állkapocs nélkül (c). — *Agyagedény* korongolt, finoman iszapolt, világosszürke színű, vékonyfalú, erősen kihajló peremmel. Vállán villával bebökdösött soros szalagdísz. M: 12,8 cm (XLII. t. 6).

37. *sír.* M: 0,60 m. *Férfi, 30–35 éves. Bolygatott.* A lábszárak rendben felküdtek. A baloldali medence bolygatott. Ettől felfelé összedobálva. *Állatcsont* — a mellen. *Vaskés* — a jobb combcsont mellett (elporladt). *Vastör* — a lábak végében. Egyélű (XXXVII. t. 8).

38. *sír.* M: 0,50 m. *Feldúlt.* DNy–ÉK-i tájolás. A koponya és az állkapocs hiányzott, a váz többi része teljes rendben. *Agyagedény* — a ballal végében. Korongolt, jobb anyagú, halvány téglavörös színű, kihajló peremű. Peremén bevéselt vízszintes vonaldísz-sor. M: 14,8 cm (XII. 4.). Alján alig kivehető fenékbélyeg!

39. *sír.* M: 0,46 m. *Nő, 40–45 éves.* Rendben, fejfelé DNy-nak fekvő váz. A váz hossza: 140 cm. *Állatcsont* — a két combcsont között. *Szárnyasscsont* — a bal bokánál. *Agyagedény* — a jobb láb végében 2 db álló helyzetben. a) Korongolt, jó anyagú, téglavörös színű, kissé kihajló lapos peremmel. M: 11,3 cm (XLI. t. 3). Alján elmosódott fenékbélyeg! b) Korongolt, jó kidolgozású, szürke színű. Peremén bemélyített csipkézés. Tetején 3 sorban hullámvonal dísz fut körül. M: 14,7 cm (XLI. t. 7).

40. *sír.* M: 0,45 m. *Nő, 45–50 éves; rendben,* a hátán fekvő váz. Hossza: 140 cm. *Fülbevaló* — a koponya bal oldalán. Karikája négyszögletes átmetszetű bronz drótból készült (XXXVII. t. 15, 22–23). *Orsógomb* — a medencén. Szürke, agyagból (XXXVII. t. 14). *Gyöngy* — a nyakban. Közte három dinnyemag alakú és három (eredetileg négy) lapos kis kék üveg. (XXXVII. rt. 16–21. *Állatcsontok* — a jobb medence mellett (malac) és a balkaron keresztbetéve. *Agyagedény* — a balkar mellett. Kézzel formált, jobb kidolgozású, sötét szépiabarna, kissé kihajló csipkézett peremmel. M: 11,4 cm (XLI. t. 14).

41. *sír.* M: 0,46 m. *Férfi. 40–45 éves mongoloid.* Rendben fekvő nyújtott váz, összetett bokával. A váz hossza: 153 cm. *Állatcsontok* — a) a jobb alsó lábszár mellett; b) a jobb könyöknél (szárnyas); c) a bal könyöknél. Ugyanitt állat (kecske) koponya. *Agyagedény* — a bal combcsont mellett, álló helyzetben. Kézzel formált, jobb kidolgozású, vékonyfalú, szépiabarna színű, egyenesen álló peremmel. Falán párhuzamos vonalköteg-díszek. M: 14,6 cm (XLI. t. 1).

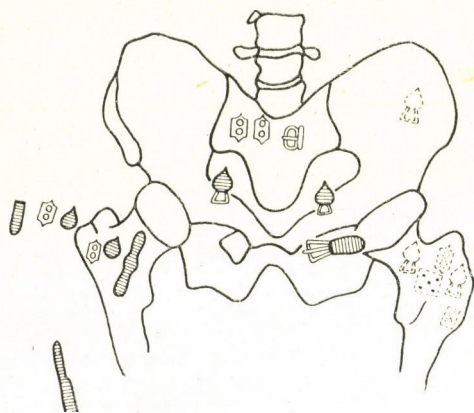
42. *sír.* M: 1,10 m. *Férfi. 35 év körüli.* Hasán és arcán fekvő váz, az alsó lábszárak szorosan egymásra

voltak téve. A jobb könyök kihajlott. *Agyagedény* — a bal váll felett, szájjal lefelé. Kézzel formált, szürke színű, ovális száju, durva csőbőr. Pereme erősen behúzott oldalán letört fül csontmaradványa. Magassága: 9,5 cm (XLII. t. 1).

43. *sír*. M: 0,90 m. *Gyermek*. 10–12 éves. Rendben fekvő váz, kinyújtott karokkal és összetett lábakkal. *Vasdarab* — a bal alsó karszárnál. *Agyagedény* — uo. Kézzel formált, egyenesen felfelé álló peremű, durva, szépiabarna színű. M: 9,3 cm (XLII. t. 2).

44. *sír*. M: 0,40 m. *Nő*, 25–30 éves. Rendben fekvő váz. Hossza: 155 cm. *Agyagedény* — a jobb térdnél eldőlvé. Kézzel formált, durva, szürke színű. M: 12,8 cm (XLII. t. 12).

45. *sír*. M: 0,82 m. *Feldúlt*. A lábszárak rendben a helyükön feküdtek. A koponya hiányzik, az állkapocs a jobb térd mellett. A sírban a többi, jórészt hiányos csontok, egyhalomba voltak dobálva. *Agyagedény* — a koponya helyétől jobbra. Darabokra volt törve. (Nincs meg.)

6. kép. 53. *sír*
Fig. 6. Síp. n° 53

46. *sír*. M: 0,35 m. *Nő*, 22–25 éves. *Feldúlt*. Egyhalomban: töredékes koponya, egyik medence és *Orsófogomb* agyagból (XXXVII. t. 13). *Fülbevaló-pár*, négyszögletes átmetszetű bronz karikával és kék üvegcsüngővel (XXXVII. t. 11–12). *Gyöngyök* kék üveg-pasztából (XXXVII. t. 9–10) 2 db.

47. *sír*. M: 0,90 m. *Nő*, 35–40 éves, keleteurópid. Rendben fekvő váz, a bal karja behajlik a medencére. A váz hossza: 147 cm. *Orsókarika*, agyagból — a jobb vállnál (XXXVII. t. 25). *Vaskés* — a jobb medencén (XXXVII. t. 24). *Állatsont* — a jobb alsó lábszárnál. *Agyagedény* — a jobb láb végében. Kézzel formált, durva, szépiaszínű. Pereme négy sarkán hegyes bütyök. Magassága: 14,4 cm (XLII. t. 9).

48. *sír*. M: 0,40 m. *Nő*, 30–35 éves. *Feldúlt*. Egyhalomban: koponyatöredék, állkapocs, kar- és vállcsontok.

49. *sír*. M: 1,40 m. *Férfi*. 20 év körüli, előázsiái. A váz felső része bolygatott. Az alsó karszárak és a medencék bolygatatlanok. *Agyagedény* — a bal lábnál. Kézzel formált, durva, vastagfalú, szépiabarna színű. Enyhén kihajló pereme benyomkodással díszítve. M: 13,3 cm (XLI. t. 18).

50. *sír*. M: 1,10 m. *Feldúlt*. A koponya hiányzik. az állkapocs a bal medence felett. A medencék, a váll és a lapocka fel voltak forgatva. A többi részek rendben kinyújtva feküdtek. *Agyagedény* — a jobb láb végében — kézzel formált, jobb anyagú, széles száju, szürke színű. M: 16,1 cm (XLII. t. 16).

51. *sír*. M: 0,40 m. *Nő*, 30–35 éves. Rendben fekvő váz, a lábak és karok kinyújtva. *Korongos mellboglár-pár* — a bal vállnál (XXXVIII. t. 2–3). *Orsófogomb* agyagból — a jobb mellen. Szürke (XXXVIII. t. 4). *Tűtartó* csont-

ból — a bal mellen hosszirányban (XXXVIII. t. 5). *Fülbevaló* — a jobb fülben. Négyszögletes átmetszetű ezüst karikája és zöld üveg csüngője van (XXXVIII. t. 1). *Agyagedény* — a jobb láb végében. Kézzel formált, nagyon durva, sötétszürke színű. M: 10,9 cm (XLII. t. 11).

52. *sír*. M: 0,80 m. *Feldúlt*. A csontok, állkapocs és a koponya töredékesek. *Agyagedény*, kézzel formált, gondosan iszapolt, sötétszürke színű, kihajló csipkézett peremmel. Teste sűrű, párhuzamos vonalkötegekkel díszítve. M: 14,2 cm (XLI. t. 9). *Állatsontok*.

53. *sír*. M: 0,70 m. *Férfi*. *Bolygatott*. A lábszárak, medencék, az alsókarok, a helyükön feküdtek. Ezekből felfelé a többi csont kissé magasabb rétegben. A koponya és az állkapocs hiányzik. *Vastör* — a jobb combcsont mellett. Egyélű (XXXIX. t. 12). *Övvereteinek* a sírleírás alapján helyreállítható elhelyezkedését a mellékelt rajz mutatja (6. kép). *Bronzcsat*, kéttágú (XXXIX. t. 21). *Bronzcsat*, kisebb, egytágú (XXXIX. t. 20). *Övforgó*, öntött bronz (XXXIX. t. 22). *Övveret*, csuklós, öntött bronz, 5 db (XXXIX. t. 5–9). *Ugyanaz*, csukló nélkül, 2 db (XXXIX. t. 10–11). *Szíjvégek*, öntött bronzból, 3 db (XXXIX. t. 1–3). *Övbújtató*, öntött bronz. Sarkain egy-egy szöggel. Hátsó keskenyebb oldalain vasroszda (XXXIX. t. 4). *Övveret*, bronz lemezből. L. mint 20. *sír*. 6 db (XXXIX. t. 13–18). *Kettős bronzlemez* 5 szöggel. A két lemez között 3–4 mm távolság van (XXXIX. t. 19).

A felsorolt bronztárgyak valamennyije fehér bronzból készült, különösen áll ez a négyszögletes lemezekre.

Agyagedény — a fej felett. Jól korongolt, finoman iszapolt, vékonyfalú, jól kiégetett, sötétszürke színű. Szája alig láthatóan csipkézett. Falán négy sorban párhuzamos vonalköteg díszítés. M: 13 cm (XLII. t. 7).

Szórványos leletek

A) *sír*. Földmunka alkalmával találták. A térképen nem volt jelölve. *Férfi*. *Bronz nagyszíjvég*. Aranyozott. Hátlapján szimmetrikus indadísz (XXXVIII. t. 6). *Csat*, kéttágú. A csattest széle poncolással díszítve (XXXVIII. t. 7.).

B) *sír*. M: 0,78 m. Csontok nem kerültek elő. Feltételezhetően csecsemő sírja. *Agyagedény*, kézzel formált, nagyon durva, szürke színű. M: 10 cm (XLII. t. 5).

C) *sír*. A temetőtérkép balszélén. Mellette megjegyzés áll, hogy „összel szőlő alá fordították”.

Egyéb lelőhelyek

sz/1. A 43. *sír* árkának végében. Itt nagyméretű újabbrkori állatsontok alatt 1,81 m mélyen, álló helyzetben bögtrét találtak. A csontreteg szabálytalan körben helyezkedett el, kb. 1,20 m vastagságban. Mellette emberi lábszárcsontokat is találtak. Valószínűleg a beásás egy sírt tett tönkre. *Agyagedény* kézzel formált, durva, vastagfalú, szépiabarna színű. M: 15,9 cm (XLII. t. 17).

sz/2. 1,80 m mélységben, földkútban, állatsontok és emberi lábszárcsontok.

sz/3. Óskori *sír*. L. a Bevezetésben.

További, lelőhelyhez nem kötött szórványleletek még: *Kopjahegy*, vasból (XL. t. 1). *Vasfokos* (XL. t. 2). *Vederfül*, vasból (XL. t. 4). *Kapa*, vasból (XL. t. 5).

Az úrbőpusztai temető régészeti emlékanyagát megvizsgálva arra a megállapításra jutottunk, hogy abban két, formában, technikában és a tárgyak használati módjában meglehetősen különböző csoportot kell felállítanunk. A csoportok között úgy a temetkezési szokásokban, mint a temetkezés rendjében mélyreható különbségeket állapíthattunk meg.

A két csoportot, melyet a síjvégek készí-
technikája alapján általában, de helytelenül,

préselt és öntött-nek neveznek, az utolsó évtizedek kutatásai időrendileg is szétválasztották.⁸

A szétválasztó szakemberek munkájára jellemző, hogy észrevettük ugyan e két csoport közötti mélyreható különbségeket, mégis a későbbi (öntött) csoport emlékanyagát, nagyrészt stiluskritikai alapon, részben bizonyos helyi adottságokat véve alapul (pl. Fettich a gepida fémművesség állítólagos avarkori reneszánszát) a korábbi emlékanyagból kialakult szerves helyi fejlődésnek fogták ill. fogják fel. Vizsgálataik nem vették kellően figyelembe a temetkezési szokásokban és viseletben megnyilvánuló jelentős eltéréseket, a két csoport közötti lényeges társadalmi különbségeket s legtöbbször a keleti összehasonlító anyagot sem.

Ellentétes eredményre jutott már évekkal előbb László Gyula, aki eddig figyelembe nem vett különbségek alapján a késői csoport kialakulását új népelemek megjelenésével magyarázza.⁹ Ezek az új népelemek a dunai bolgárok honfoglalásával egy időben lejártszódó mozgalmak következtében 670–680 körül jutottak hazánk területére. Egyik az Igar, Ozora, Dunapentele vezérletekkel jellemezhető lemezes övveretű csoport (Belső-Ázsia és az Észak-Kaukázus steppéiről), a másik a közismert öntött griffes—indás övveretes csoport (a Káma vidékről).

*

Vizsgálataim elsősorban az űrbőpusztai anyagra támaszkodnak, csupán annyiban foglalkozom más tárgyakkal, amennyiben ez a továbbiak megértéséhez szükséges. Mellőzöm a már Hampel óta felismert,¹⁰ vagy az azóta időrendi szempontból szétválasztott és meghatározott anyagot.

Az alábbiakban a következő tárgyak korszakbeosztását kísérem meghatározni:

Kerámika. Kétségtől a késői anyaghoz¹¹ tartozik a korongolt, fenékbélyeges, hullám- és vonalkötegekkel¹² díszített edényfajta. Ezeket leszámítva nincs a fennmaradók között első pillantásra

lényeges különbség. Ez érthető is. A kerámika vagy helyi termék, így újonnan érkező csoportok készen veszik át, vagy a sajátos és az egész népvándorláskorra jellemző, durva edényekből, az ún. „nomádkeramikából” áll. Utóbbiak alakjáról alig lehet beszélni.

Jobban megvizsgálva a két csoport kézzel formált edényeit, mégis találunk apróbb különbségeket. Ilyen pl. az edények kiégetési foka, jobb vagy rosszabb anyaga. A piros-barnás, gyengén kiégetett darabokat aránylag nagyobb számban találjuk a korai sírokban, mint a későiekben, ahol többnyire szürkés vagy fekete a színük.

Érdekes az az edényforma, melynek pereme négy felálló, hegyes bütyökkel van díszítve. Ez a típus temetőkben a korai sírokban fordul elő (26., 29. és 47. sírok). Hasonló edények kerültek elő a kishegyési (49.) valószínűleg korai, feldúlt sírból¹³ és az abonyi¹⁴ temető korai részéből, továbbá a kiskőrös-vágóhídi XXIX (26.) sírból.¹⁵ Ezek alapján a bütykös edényeket nem lehet a VII. sz. végénél későbbre keltezni és a kora-avarkorban kialakult típusnak kell tartanunk.

A korai és késői csoportban egyaránt előfordulnak az enyhén összehúzott nyakú, bevagdallással, vagy benyomkodással csipkézett peremű edények. E díszítés megtalálható a késő-avar hullámvonal-díszes edényeken is.

(Űrbőpusztán a 7., 22., 23. és 31. sírokban korai, a 4., 16., 44. és 49. sírokban késői.) Előfordul még a jánoshidai¹⁶ 298, a szobi¹⁷ 55., 72., 90. és 101, a závodi¹⁸ 89, a hernádpusztai¹⁹ 3. és az abonyi²⁰ 3. sírokban, ezenkívül Abony és Csuny sírszám nélkül közölt anyagában.²¹ A forma a fémmellékletekkel történt összevetés alapján a 640–670-es időkben alakulhatott ki és tovább él a VIII. században.

A Csallány Dezső által meghatározott korai edénytípusok²² temetőkben nem fordultak elő.

Bulla. Egyike a legnehezebben keltezhető ékszereknek. Előzményeit a hasonló római ékszerekben s talán a germán brakteátákban kell

⁸ Marosi A.—Fettich F., Dunapentelei avar sírleletek, AH XVIII. (Bp. 1936) 94–99; Csallány D., Kora-avarkori sírleletek. FA. I–II (1939) 121–180; Csallány D., A Deszk D. számú temető avar sírjai. Arch. Ért. 1943, 160–173; Csallány D., Acta Arch. Hung. 2 (1952) 248.

⁹ Először: Újabb keresztény nyomok az avarokból. Dolg. 16 (1940) 147. Részletesebben taglalja a kérdést A Tihanyi téri avar temető c. közleményében. LA II (1941) 110–112. Fejtegetéseiben ez alkalommal már a késő-avar emlékanyagot is kétfelé választja s az öntött övveretes népcsoport mellett először határolja körül a lemezes övverettel jellemző másik népcsoportot is. (Fejedelmek Ozora, Igar, Dunapentele.) Részletesen elemzi a tárgyi hagyatékokban pl. fegyverekben (szablya, íj) jelentkező lényeges eltéréseket. A temetkezési szokásokat és temetkezési rendet, melyre a mi munkásságunk épül, azonban nem tárgyalja. Legutóbb u. ezekről a kérdésekről: Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. AH XXXIV (Bp. 1955) de 284–293.

¹⁰ Hampel J., Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn I–III (Braunschweig 1905), II. és III. csoport.

¹¹ A késői keramikafajták kiválasztása terén Horváth Tibor és L. Kovrig Ilona végeztek úttörő munkát. Horváth T., i. m. 67–89; Kovrig I., Avarkori sírok Alsógellérről. AntH 2 (1948) 120–131.

¹² Nem tévesztendő össze egyes dunántúli temetőink (Előszállás, Csákerény stb.) VI–VII. sz.-i avar sírjaiban gyakori jó anyagú, korongolt, finom hullámvonal-kötegzésű edényeivel.

¹³ Gubitz K., Arch. Ért. 27 (1907) 350.

¹⁴ Éber L., Arch. Ért. 22 (1902) 261., 2–3. kép; Márton L., Arch. Ért. 24 (1904) 316., 10. kép 2, 3, 5, 6.

¹⁵ László Gy., Études... 12. kép.

¹⁶ Közöletlen. A temetőt feldolgozó Erdélyi István szíveségéből ismerem.

¹⁷ Közöletlen. A temetőt feldolgozó L. Kovrig Ilona szíveségéből ismerem.

¹⁸ Wosinszky M., Arch. Ért. 16 (1896) 12.

¹⁹ Éber L., Arch. Ért. 21 (1901) 305.

²⁰ Éber L., Arch. Ért. 21 (1901) 291.

²¹ Márton L., i. m. 10. kép 1. Sőtér Á., AK 19 (1895) 115.

²² Csallány D., Korai avarkori edények Magyarországon. Dolg. 16 (1940) 118.

keresni. Megtaláljuk a szarmata anyagban²³ és a VI. századi germán és keleti népek sírjaiban is.²⁴

Az avarokból a következő helyekről ismerem: Ürbőpuszta 31. sír. Ólom. (XXXVI. t. 16—16 a). Alattyán-Tulát²⁵ 161. sír (gyermek) Ólom. Alattyán-Tulát 509. sír. Ólom. Az ürbőiivel közeli rokon.

Abony 97. sír.²⁶ A sírleírás szerint aranyozott bronzból készült és a nyakban találták. A sírban láncos fülbevaló, dinnyemag-gyöngyök és esztergályozott csont tűtartó volt még. Ugyancsak rokon az ürbőpusztaiával.

Előszállás-Öreghegy 27. (1) sír.²⁷ Poncolt szélű ezüstlemezből. Kelet-európai típus a sírban VI. sz.-i edénnyel kelezve.²⁸

Cikó. Ugyanitt még két félhold alakú ólomesüngő is került elő. Ezeknek kivitele, függesztőfüle és díszítésmódja azonos a kerek bullákkal. Ilyen félhold alakú függő még számos temetőben előfordul (Gátér, Jánosháza stb.)

Az ezüstből és ólomból készült másfél-két cm átmérőjű kerek darabok korai sírokból, a bronz és a félhold alakúak pedig inkább a késői sírokból kerülnek elő.

Az avarsághoz idegen áruként, vagy szokásokkal került. Habár a germán körben igen gyakori, mégis valószínűbb a szláv átvétel, közvetítés, a késői korban pedig egyenesen szláv ethnikum jelenlétét keresni mögöttük.

Az ún. „sárkányos csatok” kérdéséhez. Az ürbőpusztai 29. sírből került elő egy jellegzetes szép példánya. A kísérőanyag kora-avar. E csatok elterjedésével és eredetével behatóbban Fettich Nándor foglalkozott.²⁹

Az általa bemutatott és méltatott hat magyarországi és hét külföldi példányon kívül még a következő hét — részben azóta előkerült — ilyen csatok ismerem: Pápa-Úrdomb 1. sír;³⁰ Kunszentmárton (ötvössír)³¹ Szilágyi;³² Gyód 34. sír; Gyód 67. sír;³³ Baranya megye;³⁴ és Kassa környéke.³⁵

Fettich e csatokat a VI—VII. századra keltezi, ezt az általam felsoroltak leletegyütteseinek kivétel nélkül megerősítik. Részletesen foglalkozik a típus elterjedésével és megállapítja, hogy körülbelül egy időben lép fel Oroszországtól Bajorországig. A kiinduló helyet nem jelöli meg, csak megállapítja a csatokat alkotó állatalakok szoros

rokonságát a „szkíta” művészettel. E művészet elemei azonban megtalálhatók a germán állatstílusban is — fejtegeti tovább. Bizonytalanságát elsősorban az okozhatta, hogy közölt példányai-ból csupán a gátéri származott hiteles sírből. A mi bővebb és nagyrészt hiteles síranyagunkból megállapítható, hogy a magyarországiak sokkal közelebb állanak az ukrainaiakhoz, mint a bajorországiak. A Baranya megyei darab egész közeli párhuzama a Fettich által közölt pasterskojei-nak, míg a szilágyi, de a gátéri is a Khanenkó-féle darabhoz hasonlítanak erősen.³⁶

A reichenhalli és inzigi csatok³⁷ viszont a magyarországiakkal mutatnak szorosabb rokonságot. Ezeknél még nagyobb mértékben jelentkezik az állatalakok értelmetlenné válása, mint egyes, időben is későbbre tehető hazai darabok-nál³⁸ (pl. Keszthely).

A bajorországi sárkányos csatok a VI. sz. végi, VII. sz. eleji avar előretörésekkel kerülhettek oda. Legkorábbi, még viszonylag tiszta stílusú példányuk a reichenhalli 309. sírből³⁹ került elő.

Az ürbőpusztai csat legközelebbi rokona a gyódi 37. férfisírből került elő (hosszú, egyenes, egyélű karddal és lándzsával). Ugyancsak férfisírből került elő a másik gyódi példány, s a többiek is megállapíthatóan férfisírokból származnak. Az ürbőpusztai, mely női sírből került elő, eddig tehát ilyen szempontból egyedülálló.

Láncos fülbevaló. Az ürbőpusztai 7. sírből előkerült fülbevaló pár (XXX. t. 15—16) ezideig pontos analógia nélküli az avarokban. Egyes összetevőit azonban jól ismerjük kora-avar női sírokból.

Felépítésre legközelebb áll hozzá egy szárazdi,⁴⁰ ezüstből készült példány. Sima karikáján ennek is két féltőjás-idomból összeállított, külső szélein gyöngydróttal szegélyezett dísz van. Ehhez a gömbdíszehez kapcsolódik három, az ürbőpusztai-val kb. egyező méretű gömböcske, majd egy ezekhez forrasztott nagy, ovális ezüstgömb képezi a fülbevaló fődíszét.

Második összetevője az alattyán-tuláti 14. sír fülbevalója.⁴¹ Ennél sima karikáról nagy üveg-gömb csüng le. A gömbbe az ürbőihez hasonló kampó van beépítve, melyen a lánemaradványok is megmaradtak.

A harmadik összetevő Ókéske-Öbögről⁴² került elő. Itt két szórványosan előkerült gömbesüngőn

²³ Szentes—Berekhát. Szórvány. Fényképlemeze a MNM-ban F. 7498 sz. alatt. Malajdok. A. temető 7. sír. Párducz M.—Körök J., Arch. Ért. 1946—48. LIII. t. 31.

²⁴ Cserkút; Arch. Ért. 47 (1934) 57., 61. kép. Pécs-Városi temető; Marosi A., MKÉ. 3 (1909) 103—Szekszárd—Moczfacsárda. Közöletlen a szekszárdi múzeumban. Mindhárom VI. sz.-i, talán keleti szláv hatásokat tükröző, kutrigur (?) lelet. Germán brakteátákat a várpalotai langobard temető 17. sírjából ismerünk. Bóna I., Acta Arch. Hung. 7 (1956). XXXIII. t. 6—9.

²⁵ L. Kovrig Ilona készülő publikációjából.

²⁶ Eber L., Arch. Ért. 22 (1902) 254.

²⁷ Marosi A.—Fettich N., i. m. 4. kép.

²⁸ Közöletlen. MNM. 5/1930. naplószám.

²⁹ Sárkánybrázolások a magyarországi népvándorláskori emléanyagban. Arch. Ért. 40 (1923—26) 156—172.

³⁰ Jankó L., Arch. Ért. 44 (1930) 127., 87. kép.

³¹ Csallány D., A kunszentmártoni avarokori ötvössír. (Szentes 1933) III. t. 5.

³² Körök J., Bácska a népvándorláskorban (kézirat), XXIV. t. 7.

³³ Közöletlen temető a pécsi múzeumban. Ltsz. 4/1941.

³⁴ A hajdani pécsi Városi Múzeum anyagából.

³⁵ Fénykép nyomán.

³⁶ Fettich N., i. m. 47—48. kép.

³⁷ Uo. 52. kép, II. t. 5.

³⁸ Pl. Keszthelyről. uo. III. t. 4.

³⁹ Uo. 48. kép.

⁴⁰ Közöletlen. MNM. 83/1906.

⁴¹ Mint 25. j.

⁴² Cs. Sós Ágnes készülő publikációjából.

megtaláljuk az ürbőpusztain is kivehető, a két-két szembenlevő oldalon a gömböt keretező vagy összefogó rovátkolt ezüstszalagot.

A következő analógia, mely fülbevalónknak csaknem testvérpéldánya, a gátéri 11. ötvössírből előkerült egyik préselőminta.⁴³ A minta rendkívül tanulságos a kora-avar összetett fülbevalók készítmódjához. Jól látható rajta a három összeérő felső kisebb gömböcske, majd az ürbőihez hasonló gallérszerű rész és az ezalatt következő nagy gömbcsüngő, melyen itt is megtaláljuk az ürbőihez és óbogihez hasonló rovátkolt keretező szalagot.

Lényeges különbség azonban, hogy a felsorolt fülbevalók aprólékos kézimunkával összeforrasztott részeit a gátéri ötvös sokkal egyszerűbben, két ezüst- vagy bronzlemezből csupán két részben préselte ki s így sorozatban gyártotta az olesó utánzatokat.

Az ürbőpusztai fülbevaló tehát a gátéritől abban különbözik, hogy a három kicsi gömb külön van mind egymáshoz, mind a karika gömbjéhez, mind pedig a csüngő gömbhöz forrasztva. Az ürbőin ez a nagy gömbcsüngő egyébként üvegből készült, melybe az említett lánc tartó kampó bele van öntve.

Az összes eddig felsorolt fülbevalóktól különbözik még csüngőjének lefelé hegyesedő körteformájával is.

Ehhez a bályog—gyűrhegyi 7. sír láncos-kampós üvegcsüngője⁴⁴ a legközelebbi párhuzam. A sírből előkerült poncolt karperec, két spirálgyűrű, bronzkarikáról függő kés, apró sárga gyöngyök és az, hogy a fülbevaló kettős karikán csüng, egyaránt az avarkor későbbi korszakára helyezik e sírt (VII. sz. 2. fele.).

Ezzel szemben a többi rokonlelet a VI. sz. végéről és a VII. sz. első feléből származik. A bályog-gyűrhegyi és ezek közé kell tehát fülbevalónk készülsi idejét kelteznünk, körülbelül a 660-as évek tájára.

Láncos fülbevalókat az abonyi temetőben⁴⁵ találunk nagyobb számmal, ahol a 97., 101., 137. és 177. sírokból kerültek elő. Jellegetes szép példány volt még a pilismaróti 3. sírban⁴⁶ is. A lényeges eltérés ez utóbbiaknál az, hogy a lánc többnyire a fülbevaló karikájára van erősítve. Egyikük sem keltezhető a VIII. sz. második felénél későbbre és általában a késői „lemezes” csoport anyagára jellemzők.

Tör. Az ürbőpusztai 20., 37. és 53. sírokból talált kb. 30 cm hosszú török korát már magában is meghatározzák azok a griffes—indás sírok, melyekből előkerültek. (XXXV. t. 37 és XXXIX. t. 12). A típust jellemző késő-avarnak határozhatjuk meg. Ezt az alábbi néhány példával kívánom igazolni: Alattyán-Tulát 246. és 395. sírok,⁴⁷ Szob 1., 25., 30. és 60. sírok,⁴⁸ Kecel 15. sír;⁴⁹ Ajka 10 sír;⁵⁰ Nemesvölgy 22. sír;⁵¹ Szirák 52. sír;⁵² Csuny 4., 44., 127. és 149. sírok;⁵³ Regöly 12. és 85. sírok.⁵⁴ végül Cíkó 548. sír.⁵⁵

A felsoroltak kivétel nélkül öntött griffes—indás övveretes sírok. Török fordulnak elő még számos késő-avar temetőben és a lemezes csoport sírjaiban is. Kora-avar sírból eddig nem ismerek.

Csont botvég. Fehér Géza szerint valószínűleg ostornyel végét díszítették. Ürbőpusztán a 8. lovassírból került elő ilyen. (XXXII. t. 1.) A ló és az ember között feküdt, felső végével a sír felső vége felé. (9. kép.)

Korai lovassírban találjuk ezenkívül még a következő helyeken: Böleske II. ásatás,⁵⁶ a ló koponyájánál. Mezőbánd 44. lovassír.⁵⁷ Korai sírból ismerjük még a jánoshidai⁵⁸ 167. és az alattyántulati 181. sírból.⁵⁹

A körte alakú vagy gömbölyűeket tartjuk kora-avarkorinak. Ide tartozik a László Gyulától ismertetett szép szenterzsébetpusztai⁶⁰ darab is.

A késő-avarkoraiak viszont lekerekített henger, vagy lapított gömb alakúak, pl.: Abonyi⁶¹ 282. sír, Dévaványa⁶² Szebény 93. sír és Győr 160. sír.⁶³

Lapos orsókorong. Már Csallány Dezső korainak határozta meg.⁶⁴ Ürbőpusztán a 2. és 47. korai sírokból kerültek elő (XXX. t. 4. és XXXVII. t. 25.). A korai sírokból általában sokkal nagyobb számban találjuk, de egyes helyeken, mint pl. az abonyi temetőben a késő-avar sírokból is majdnem kizárólag ez a típus fordul elő. Elterjedése így valószínűleg a területi különbségekkel is szoros kapcsolatban van. Korhatározó jelentősége önmagában alig van.

Tűtartó. Időrendi helyzete körülbelül ugyanaz, mint a lapos orsókorongoké, azzal a különbséggel, hogy a hengeres sima darabok majdnem kizárólag koraiak (XXXII. t. 18.), míg a sima hasáb alakúak később is megtalálhatók. (XXX. t. 1.) A hengeres, esztergályozással díszített tűtartók kivétel nélkül késő-avarkoraiak. (XXX. t. 6 és XXXVIII. t. 5).

⁴³ Kada É., Arch. Ért. 25 (1905) 369; Fethich N., Az avarkori műipar Magyarországon. AH I (Bp. 1926) VI. t. 23.

⁴⁴ Lovas E., i. m. 124. kép.

⁴⁵ Éber L., Arch. Ért. 22 (1902) 254—255; Márton L., Arch. Ért. 24 (1904) 304, 309.

⁴⁶ László Gy., Arch. Ért. 1941. XLVII. t.

⁴⁷ Mint 25. j.

⁴⁸ Mint 17. j.

⁴⁹ Cs. Sós Ágnes kéziratából.

⁵⁰ Cs. Sós Á. feldolgozásából.

⁵¹ Hampel J., i. m. III. 105. t.

⁵² Uo. 71. t.

⁵³ Uo. 116, 124, 134, 135. t.

⁵⁴ Uo. 186, 198. t.

⁵⁵ Uo. 237. t.

⁵⁶ Szelle Zs., Arch. Ért. 11 (1891) 239—.

⁵⁷ Kovács I., Dolg. 4 (1913) 321., 39. kép.

⁵⁸ Mint 16. j.

⁵⁹ Mint 25. j.

⁶⁰ Adatok a koronázási jogar régészeti megvilágításához. Szent István Emlékkönyv III (Bp. 1938) 517—.

⁶¹ Márton L., i. m. 315.

⁶² Cs. Sós Ágnes kéziratából.

⁶³ Marosi A.—Fethich N., i. m. 32. kép; Börzsönyi A., Arch. Ért. 22 (1902) 136.

⁶⁴ Csallány D., Deszk D. 165.

Csiholóacél. A kora-avar csiholóvas lapos, egyenlőszélességű lemez, melynek két vége enyhén lehajlik (XXXVI. 7) míg a késő-avarok csiholója háromszögletű vaslemez, melynek hosszú végei lekerekítve befelé össze vannak hajtvva. (v. ö. Űrbőpuszta 29. sír és Mór-Akasztó korai,⁶⁵ Kis-hegyes 84. sír⁶⁶ és Győr 120. és 494. sírok⁶⁷ késői.)

Vascsat. A vascsatok közül az Űrbőpusztai 16. és 19. sírok mellékletei alapján késő-avarkorinak határozzuk meg a trapéz és 8-as alakúakat. (XXXII. 21 és XXXIV. t. 8).

Bordázott szíjvég. Az Űrbőpusztai 8. sírból került elő néhány kisméretű, első pillantásra ismeretlen rendeltetésűnek látszó préselt bronzlemez. A töredékekből három $1 \times 1,5$ cm-es téglalap alakú és egy kb. $2,5 \times 1,5$ cm-es méretű, kissé trapéz alakú szíjvég volt összeállítható. Kettős bronzlemezről készültek, a préselt vízszintes bordákkal díszített felső lemezük ráhajlik egy sima alsó lapra. Az egyik kicsi kivételével, melyen nincs lyuk, valamennyi egy szöglyukat találunk. Apró voltuk miatt aligha tartanók szíjvégnak, ha az egyikben ép bőrdarabot nem találtam volna, másrészt ha nem ismernők párhuzamaikat, igaz valamivel nagyobb méretben, a korai avar sírokból.

Korai anyaggal került elő ilyen a gátéri 9. sírból.⁶⁸ Mérete itt $2 \times 1,5$ cm. Kivitele hasonló a miénkhez, csak két szöglyuk van rajta. Érdekessége még ennek a sírnak, hogy az Űrbőpusztai tárgyalt sírunkban találtakhoz teljesen hasonló és méretű kerek bronzvereteket is megtaláljuk benne. Ez a kettős párhuzam, azt hiszem elég világosan bizonyítja a veretek hasonló rendeltetését.

Másik párhuzama az alattyán-tuláti 10. sírból ismeretes⁶⁹. Itt a mienkhez hasonló kis méretben egy téglalap és egy trapéz alakú szíjvéget, a mienkkel egyező díszítéssel, ezenkívül két sima préselt szíjvéget és 6 db préselt rozettát — mely rokon a mi 14. sírunkból előkerültekkel — találtak.

Az idézett két párhuzam egyike sem lovassírból került elő s így a mi szíjvégeink sem tartozhattak a lószerszámhoz vagy sallanghoz. Bővebb adatok híján nem tudjuk pontosabban meghatározni mire szolgálhattak, de hogy az övvel voltak kapcsolatban, az kétségtelennek látszik.

Négyzet alakú lemezes övveret. Űrbőpusztán a 19. sírból kerültek elő (XXXIV. t. 1–4). A négyzet megjelölés nem pontosan illik alakjához, mert sarkai lekerekítettek, oldalai pedig kissé homorúak. Általában négyesével kerülnek elő és övdíszként szolgáltak. Az övhöz tartozott még egy vascsat, egy lemezből kivágott bújató és egy a medence bal alsó szélén talált vaskarika, mely kétségkívül szíjon csüngött le az övről (4. kép).

Kétségtelen, hogy a szokásos övfelszereléstől lényegesen eltérő övvel van itt dolgunk, melynek röviden meg kell vizsgálnunk egyéb előfordulásait. Hasonló díszíttlen példányokat a következő helyekről ismerek: Regöly 57. sír;⁷⁰ Alsógellér 11. sír;⁷¹ Hernádpusztai 13. sír;⁷² Alattyán-Tulát 222., 284. és 450. sírok⁷³ és a szentes-berekhatí 87. sírből.⁷⁴ Ugyanez a típus előfordul sarkain egy-egy szöggel pl. az alattyán-tuláti 322. és 413. sírokból,⁷⁵ továbbá a homokmégyhalmi 50. sírban.⁷⁶

Övvereteink előzményeit a hasonló—díszített—övrészekben látjuk. Ezek díszítése poncolt vagy bevésott szalagfonat, koncentrikus négyszögek, ék alakú és négyszögletes kimetszések, de ritkábban növényi motívumokkal és elvont geometrikus kompozíciókkal is találkozunk rajtuk. Egyes esetekben a lemezek közepén kör alakú vagy négyszögletes rekeszekben színes kő ül.

E díszített övveretek egyidősek a legtöbbszor együtt fordulnak elő a téglalap alakú, közepén kivágott díszítésű lemezekkel és a különféle karikacsüngős övveretekkel. Hasonló díszítésű s sajátos kivitelű kis és nagy szíjvégek egészítik ki ezt a jellegzetes nomád övfelszerelést.

A felsorolt díszes veretek a 670-es évek után megjelenő lemezes csoport sajátos hagyatékát alkotják. A VII. sz. végén és a VIII. sz. elején még gyakoriak, a század közepe táján azonban beleolvadnak az öntött csoportba.

A VIII. sz. folyamán tűnik fel a mi díszíttlen, sima típusunk, tehát a csoporton belül a legkésőbbinek tekinthető. Ebben az időben az eredetileg sajátos nomád övet már a környező népek is kezdik átvenni. A mi övünk is az avarság tájolásától teljesen idegen DNy—ÉK-i irányú sírból került elő, fenékbélyeges, korongolt edénnyel együtt. Nem mulaszthatom azonban megjegyezni, hogy a viselője mongoloid arevonásokat mutatott, bár ez a sír korában, a VIII. sz. 2. felében már korántsem jelent biztos ethnikai meghatározást.

Az Űrbőpusztai aranylelet. Előkerülési körülményeiről közleményünk elején volt szó. Leletkörülményeiről még annyit, hogy a leletek elhelyezkedését a találó munkások elbeszélése alapján ismerjük. (XLIII. t. 1–12.)

Az aranyboglárak vízszintes sorban a homlokon feküdtek és oldalt a halántékon is túlnyúltak, tehát vagy főveget díszítettek, vagy diadémdíszként szerepeltek.

A 6 db nagyobb és a 7 db kisebb boglár vékony aranylemezről van préselve. A kisebbeken nyolclelű rozettadisz, míg a nagyobbakon egy központi dudorból kereszt alakban elágazó kis dudorsor és köztük 3–3 lapos kör alakú dudor helyezkedik

⁶⁵ Török Gy., i. m. XI. t. 11.

⁶⁶ Gubitz K., Arch. Ért. 31 (1911) 126.

⁶⁷ Börzsönyi A., Arch. Ért. 22 (1902) 131; 25 (1905) 21.

⁶⁸ Kada E., i. m. 367.

⁶⁹ Mint 25. j.

⁷⁰ Hampel J., i. m. 193. t.

⁷¹ Kovrig I., i. m. 2. kép 5–16.

⁷² Éber L., Arch. Ért. 21 (1901) 311.

⁷³ Mint 25. j.

⁷⁴ Közöletlen, a szentesi múzeumban.

⁷⁵ Mint 25. j.

⁷⁶ Közöletlen, MNM. 10/1936.

el. Széleiken felvarrásra szolgáló kis lyukak láthatók. Hátlapjukon bronz, vagy más idegen anyag nyomait nem tudtam felfedezni, tehát közvetlenül lehettek valami szövettételre felvarrva.

A lelethez tartozott még egy nagyobb sima anyylemez kis töredéke is. Arra nézve nincs semmi adatunk, hogy a boglárók milyen sorrendben helyezkedtek el.

E leletek vizsgálatánál nem a rozetták alakjából és díszítéséből kell kiindulnunk, mely egyaránt megtalálható a korai és késői avar leletekben, hanem viseleti szerepükből, abból, hogy fejdísz-, diadémként használták. — Fej- vagy fővegdíszként szolgáló préselt bronzlemezeket viszont nagy számban találunk avar sírokban. Méretük, számuk, alakjuk különféle; leggyakrabban a négyszögletes, de kerek is van szép számmal. Ilyen diadémvereteket ismerünk a cikói 301. és 307. sírokból,⁷⁷ az adorfáni 45. sírból,⁷⁸ továbbá az alattyán-tuláti 1. sírből.⁷⁹ Behatóbban foglalkozott a diadémokkal Horváth Tibor, és számos lelőhelyet említ meg.⁸⁰ Mindezen felsoroltak és a többi hasonló rendeltetésű veret, az illető sírok többi leletei alapján a lemezes csoporthoz tartoznak s asszonyaik sajátos viseleti darabját képezik.

A mi leleteink a viseleti egyezés alapján szintén e csoportba tartozhattak. Ezt látszik megerősíteni a szomszédságában Fehér Géza által feltárt másik két sír anyaga is, melyek egyikétől az erre a korra és csoportra jellemző téglalap alakú testű csat került elő. A másik sírban nő feküdt, melléklete egy kettős csonkakúp alakú orsógomb volt. (XLIII. t. 13–14.)

Az űrbőpusztai temető belső időrendje

Részben az említett és az avarokor belső időrendjével foglalkozó munkák, részben előbbi meghatározásaink alapján temetőnk sírjait két nagy csoportra osztottuk: 670 előtti kora-avarokra és 670 utáni késő-avarokra.⁸¹

A korai csoportba tartoznak a következő sírok: 1 a/b, 2, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 22, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 45, 47, 50.

A későihez a következők: 3, 4, 9, 15, 16, 18, 20, 21, 26, 30, 35, 36, 37, 40, 41, 43, 44, 46, 48, 49, 51, 53, sz/1, és A. továbbá a különálló jellegű legkésőbbi három sír: 19, 38, és 39.

Meghatározásaink közül néhány kétséges, ezeket a temetőben elfoglalt helyzetük és tájolásuk alapján soroltuk csupán ide.

Bizonytalan korú sírok: 5, 6, 23, 24, 25, 42, 52, B, C. Alábbi vizsgálataink alapján a korok szerinti megoszlást feltüntető temetőtérképen (11. kép) megkíséreltünk ezek közül néhányat korhoz kötni.

Temetkezési rend az űrbőpusztai korai és késői avaroknál

Az előzőekben megvizsgáltuk a temetőnkbeli előkerült régészeti anyagot és megállapítottuk, hogy két különböző részre oszlik. Következő lépésünk megvizsgálni e két csoport viszonyát a temetőn, a temetkezés rendjén és a sírok egymásközötti viszonyán belül.

Térképre vite a két csoportot, feltűnő jelenséget látunk. Az egészében rendszertelennek látszó térképen jól kivehető temetkezési és tájolási különbségek rendszere tűnik elő.

Bizonyos különbségekre már Csallány Dezső is felhívta a figyelmet,⁸² sőt arra is rámutatott, hogy a késői csoport, mint temetőnk esetében is, gyakran rátemetkezik a koraiakra.⁸³ Csallány e jelenséget a szerves átfejlődés szempontjából vizsgálta. Az „átmenetet”, különösen a nagy temetőnkben szinte észrevétlennek tartja. A két űrbőpusztai temetkezési korszak önmagától fog erre a feltevésre választ adni.

Korai temető

Sírjai a temető KDK-i végétől átlós irányban haladnak a térképen Ny-ÉNy felé. Jellemzői:

1. A sírok tájolása Ny–K-i irányú (két szabálytalanságtól eltekintve: 2. és 22. sírok).

2. A sírok elhelyezkedése szabálytalan. Egyes helyeken kivehető a korai temetőkre jellemző lépcsőzetes elhelyezés, melynek lényege, hogy a sírok elején lefektetett egyenes a következő sírt felső harmadában vagy felében metszi, a következő ugyanígy, s így tovább (7., 32. és 33. sírok).

3. A leggazdagabb sírok kisebb-nagyobb csoportokban a domb gerincén, a temető közepén helyezkednek el. Legközépen a lovas férfisírok, mellettük a gazdagabb nők, majd a temető szélei felé helyezkednek el a szegények és a leigázottak (rabszolgák) sírjai.

4. Rendkívül fontos tény, hogy a korai sírok legnagyobb része fel van dülve és rendszeresen ki van rabolva.

Késői temető

1. A sírok tájolása ÉNy–DK, esetleg É–D.

2. A sírok sorokban, rendezve helyezkednek el.

3. A sírok között szabályos távolság van.

4. Minden második sírsor fedi egymást (sakk-tábla elrendezés).

5. A tájolást általában szigorúbban betartják, mint a koraiak, kisebb-nagyobb rendszertelenségek különböző okok miatt azonban észlelhetők. (4., 15., 40., 41., 52. sírok.)

⁷⁷ Hampel J., i. m. III. 215–216. t.

⁷⁸ Korek J., i. h.

⁷⁹ Mint 25. j.

⁸⁰ Horváth T., i. m. 62–64.

⁸¹ Természetesen ez a felosztás nemcsak az emléksanyag alapján történt, hanem a temetkezés rend-

szerében, tájolásban és szokásanyagban alább megállapított különbségek alapján is.

⁸² Csallány D., Deszk D... 164—.

⁸³ Uo., továbbá Csallány D., Kora-avar... 133–134, 150—.

6. Két-három soronként egy-egy övveretes gazdag férfisir (nagycsaládfő) található.

7. A temetkezés tehát vérrokonsági szervezetben történt, ahol kinek-kinek a helye meg volt határozva. Ennek tulajdonítható, hogy néha egyes sírok között egy-két temetkezésnyi hely kimarad.

8. A temető alsó és felső végét magános sírok zárják le. Sajnos, sorainkat erősen zavarják a feltáratlan részek, melyek több esetben pontosan a sírsorok irányába esnek. Az ürbőpusztai késő-avarok a feltárt részen 11 sorban temetkeztek.

9. A sírok nincsenek kirabolva s amennyiben bolygatás észlelhető, az vagy újabbkori munkálattól vagy a koponyarablás szokásából ered (l. alább). Utóbbi esetben nem érintik a mellékleteket.

A késő-avar sírok, tekintet nélkül a koraiakra, megtartják tájolásukat és sorbeosztásukat, közéjük temetkeznek (9., 30., 44.) sírok) sőt néha, pl. a 2. és 3. síroknál érintkeznek is. Mindössze a temető DNy-i részén, ahol a kora-avar sírok sűrűn egymás mellett feküdtek, kerül ki, érthető okokból, azokat.

*

Végül meg kell említenünk a felállított szabályoknak meg nem felelő helyzetben fekvő sírokat.

A 6. sírban nordikus-dinári rassz jellegű férfi feküdt ÉNy-DK-i irányú sírban fejjel DK-nek, tehát fordítva, mint a többiek. Melléklete csupán egy aláhajtott lábú vaskibula volt. (XXX. t. 14, XXXIX. t. 3.)

Néhány vaskibulát késő-avar környezetből ismerünk, így az alsógelléri⁸⁴ 11., a bágyog-gyűrhegyi⁸⁵ 12. és a závodi⁸⁶ 64. sírből. Általános azonban az avarok előtti gepida emléanyagban, viszont korai avar temetőből eddig ismeretlen.

A váz DK-ÉNy-i irányítása a szentes-berek-háti gepida temető egyes sírsorportjainak tájolásával egyezik.⁸⁷ Ehhez a körhöz mutat nordikus típusa is.

A többieknek hasonlóan fordítva fekszik a 17. női sír is. Tájolása, temetkezési helyzete, sírjának leletanyaga (amfora és szemes gyöngyök) a korai csoporthoz kötik. Ezen egyezés alapján a 6. sírban (és talán a 17. sírban is) a korai avar csoporthoz tartozó ethnikaileg idegen (gepida) férfi nyugodhatott.

A temető délnyugati sarkában elhelyezkedő DNy-ÉK-i tájolású különálló — valószínűleg korai szláv — csoportot e tanulmány keretében nem tárgyaljuk részletesen.

A temető és a temetkezés általános képe

Temetőnk — mint közleményünk elején bemutattuk — egy ÉNy-DK-i irányú homokdűné DK-i részén terül el. Sehol sem halad túl a dombon. Nagyjából téglalap alakú területe kb. 40×60 m nagyságú.

Talaja felül igen finom homok, mely durvább agyagréteget borít. A sírok egy része belenyúlik ebbe az agyagrétegbe.

A tiszta homokban a sírok földje jól elvált, mindössze az 1. sírről jegyzik meg az ásatók, hogy körvonalaikat nem tudták megfigyelni. Hasonló elmosódhatott sírből kerülhetett elő a B szórványedény, annál is inkább, mert a környező sírok alig egy ásonyom mélységből kerültek elő.

A sírok szerkezetéről közelebbit nem jegyeztek fel az ásatók.

A sírok irányításáról és a temetkezés rendjéről már szó volt.

A sírok mélysége változatos. A korai sírok közül a lovasok és a gazdagabb mellékletű nők kivétel nélkül 1,5–2 m, de a szegényebbek is átlagban 80 cm mélységben feküdtek.

A későieknek csak elvétve találunk egy méternél mélyebb sirt; a gazdagabbak 70–80, a szegények 30–50 cm mélységűek.

A sírok átlagmélysége: Korai 110 cm,
Késői 60 cm.

Temetőnkben 22 esetben állapíthattunk meg bolygatást vagy rablást.

Különleges rendellenességek

a) 24. sír. Jó fenntartású váz, teljes rendben a hátán feküdt. Hiányzott a jobb kéztőve és keze (kézlevágás?). Az állkapocs és a koponya elbillenése állati bolygatásnak minősíthető.

b) 5. sír. Idős nő melléklet nélkül. A váz a baloldalán feküdt, kissé zsugorított, rendetlen helyzetben. Az ásatók megjegyzése szerint utóbbi nem sírdúlás, hanem abból származik, hogy a halottat nem temették el rendesen.⁸⁸

Az utóbbi szokás magyarázásához még kevés jól megfigyelt anyag áll rendelkezésünkre.

A többi bolygatás tervszerű munka eredménye. Közülük ki kell emelnünk a korai sírokat, melyek közül csak 7 épet találtunk, míg nagy részük — 14 sír — ki volt rabolva.

Ez elsősorban a domb gerincén húzódó előkelő sírokra vonatkozik, melyek egy kivételével áldozatul estek a dúlásnak (kivétel a késői sírok közé ékelte 8. lovassír).

Ezzel szemben a késői csoport sírjai épségben kerültek elő. Dúlást csak a temető nyugati oldalán

⁸⁴ Kovrig I., i. m. 121.

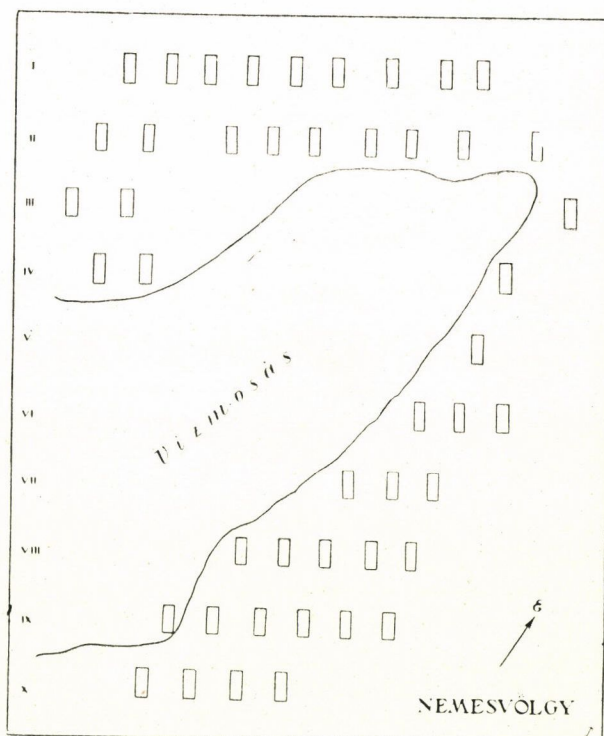
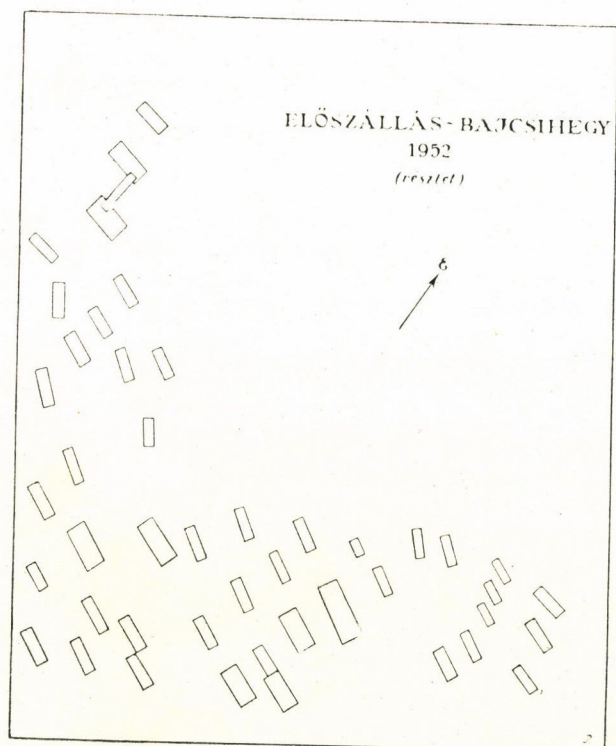
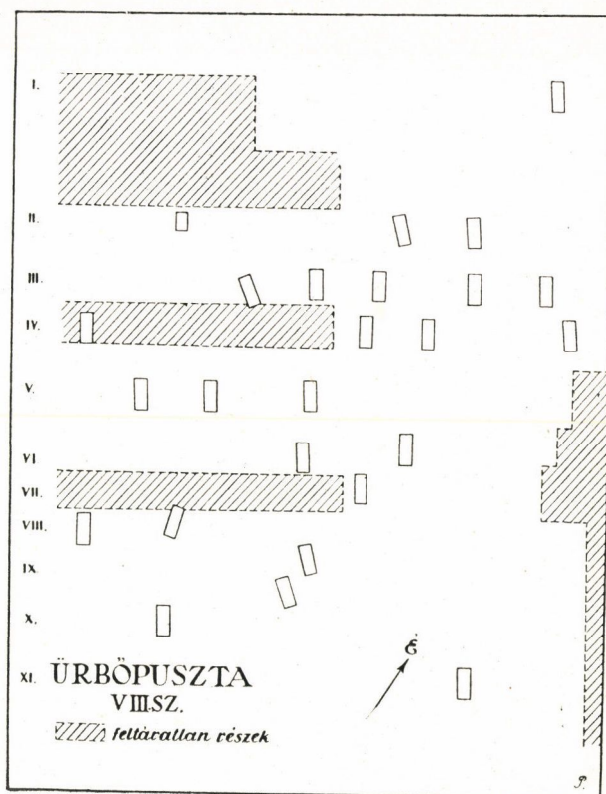
⁸⁵ Lovas E., i. m. 128. kép.

⁸⁶ Wosinszky M., Tolna vármegye története. II. (Bp. 1896) 1028.

⁸⁷ Török Gy., Dolg. 12 (1936) 44.

⁸⁸ Hasonló sírokat közül Horváth Tibor az üllői temetőből (Horváth T., i. m. 54., 108. és 109. sírok. Mindkettő melléklet nélküli férfi). Továbbiakat Korek J.

közül a szentes-kajáni temetőből [Dolg. 19 (1943) 36, 50]. Itt a 320. és 457. mellékletes női sír feküdt hasonló helyzetben. Ugyanő közli a szőregi temető hasonló 58. sírját. [FA. 5 (1945) 113]. — Végül L. Kovrig Ilona kéziratából említhetem még a tiszaderzsi 18. sirt. Öregasszony zsugorított váza. Melléklete nyitott bronz fülkarika.

7. kép. Az ürböpusztai VII. és VIII. századi temetőrész összevetve hasonló korú avar temetők temetkezési rendjével
Fig. 7. La partie des VIIe et VIIIe siècles du cimetière de Ürböpuszta comparée avec l'ordre des tombes des cimetières avars de la même époque

szenvetdek, feltehetően ugyanazon szőlőforgatás következtében, melynek során temetőnk is előkerült.

Amikor a korai sírok kirablása történt, a sírokat jelölő fejfának vagy hantnak jól kellett látszania, olyan alapos és minden felesleges munkát mellőző módon végezték a rablók munkájukat.⁸⁹ Kirablásuk tehát 30–50 év távlatában történhetett, esetleg még rövidebb időn belül.

A bolygatás egész más alakját találjuk egyes késői síroknál (20., 37., 49., 38., 53. sír). Ezeknél csak a sír felső része, illetve közvetlen a koponya környéke van bolygatva. Három esetben a teljesen rendben fekvő ép vázból csak a *koponya hiányzott*, míg a másik két esetben szintén nincs a helyén a koponya (37. és 49.), ellenben egy-egy (idegen?) koponyát találtak a medencére helyezve.

8. kép. 20. sír
Fig. 8. Sép. n° 20

Feltűnő, hogy mindkét öntött övveretes nagycsaládfő (20. és 53. sír) koponyája hiányzik (8. kép).

Megtaláljuk a koponyarablást a DNy–Ék-i irányítású legkésőbbi sírcsoport egyik sírjában is (38. sír).

A koponyarablás szokásának párhuzamaival — tudomásom szerint — csak a késő avarkorban találkozunk. Előfordul pl. a nemesvölgyi 45. és 49. sírban,⁹⁰ a cecei 7. és 11. sírban,⁹¹ a sziráki 60. sírban,⁹² továbbá a jánoshidai temető 29. sírjában.⁹³ Találkozunk még vele a tatárszentgyörgyi temető több sírjában,⁹⁴ köztük egy gazdag női sír esetében is.

Egyes avar temetőink elemzőterképein László Gyula domborította ki legutóbb a hiányzó kopo-

nyájú sírokat.⁹⁵ Így Győrött 23 esetben, Kiskőrösön körülbelül 30 biztos esetben, Üllőn pedig 7 esetben lehetett hitelesen megállapítani.

A felsorolt temetőkben, Űrbőpusztához hasonlóan gyakori, hogy övveretes vagy harcos sírokkal kapcsolatos.

Mindezekből megállapítható, hogy a koponyarablás férfisírokban gyakori és ezek közül első sorban a rangosabbakat érinti.

A szokást legutóbb Zbrujeva próbálta magyarázni⁹⁶ azzal a hiedelemmel, hogy az ember, akinek a fejét levágták, végleg meghal s így már nem képes arra, hogy ártson ellenségének. Tehát a szokás a visszajáró halottól való félelemmel és az ezekkel kapcsolatos különféle halottcsonkításokkal (v. ö. Hencida 5. sír előkelő magyar nőjével, akinek a lábát vágták le) függ össze.

Meglepő azonban az az egyezés, amely az avar és ananjinoi temetőkben előforduló halottcsonkítások között találunk. Ha még ehhez hozzátesszük, amit az indás veretekkel kapcsolatban egyezést megemlítettünk és azt, hogy úgy a tájolásban, mint a temetkezési rendben meglepő hasonlóságokat találunk (az ananjinoi temetők is soros nemzetségi temetők É–D felé hajló tájolással), akkor csatlakoznunk kell László Gyula véleményéhez, aki a késő avarság egyik összetevőjét a Káma vidéken keresi.⁹⁷

Az űrbői késői csoportnál az a körülmény, hogy a koponyát megállapíthatóan már az elföldelés után ásták ki, illetőleg vágták le, arról tanúskodik, hogy nem harcban elesettek vagy lefejezettek eltemetéséről van szó.

Kettős temetkezés két esetben fordul elő. Egyik az 1 A/B sír, melyben 50 év körüli férfi balján valamivel idősebb nő feküdt. Egymásra helyezett karjaik arra engednek következtetni, hogy az életben is kapcsolatban lehettek egymással. Vagy egyszerre, vagy pár nappal egymás után temették el őket. A másik a 18. női sír. Az anthropológiai meghatározás szerint 35–40 éves. Szülésbe halhatott bele, lábánál megtaláljuk kis csecsemőjének koponyatöredékét. Hasonló eset igen gyakran előfordul avar temetőkben.⁹⁸ *Gyermeksírt* meglepően keveset találunk a temetőben (23, 25, 34, és B. sírok). Ennek magyarázata a gyenge gyermekesontok elpusztulásán kívül az, hogy általában a temető szélein kerültek elő, igen kis mélységben, emiatt nagymértékben ki voltak téve az elemek és emberek pusztításainak.

A sírok külön csoportját alkotja a négy korai *lovassír* (8., 14., 22., 28. sírok). Megfigyelések szempontjából ezekkel állunk talán a legrosszabbul, három fel volt dülva, a esontok rossz állapota,

⁸⁹ Ezt a Fitz Jenővel közösen végzett előszállítás-

bajesihegyi ásátáson több ízben jól megfigyelhettem. A sír földjétől elváló humuszos akna majdnem mindig a váz felső része felé haladt.

⁹⁰ Sötér Á., A mosonmegyei történelmi és régészeti egyetevéknéve (Magyaróvár 1898) 204–205.

⁹¹ Marosi A.—Feltich N., i. m. 40–41.

⁹² Pósta B., AK 19 (1895) 80.

⁹³ Mint 16. j.

⁹⁴ Kis György készülő publikációjából.

⁹⁵ László Gy., Études... 19, 28, 30. kép; Horváth T., i. m. 56–57.

⁹⁶ Zbrujeva, A. V., Lugovskoj mogilnik. Trudy instituta etnografii imeni N. N. Mikluho—Maklaja 1947. II. Magyarul: Szovj. Régészet. I. 34–35.

⁹⁷ László Gy., Études... 284, 293.

⁹⁸ Bartucz L., Acta Anthr. I (Szeged 1950) 7—.

ill. háborús elveszése miatt egyik sem volt alkalmas anthropológiai vizsgálatra. Sírjaik természetüknél fogva legnagyobbak, és ugyanakkor a legmélyebbek is az egész temetőben.

Itt a *lőtemetkezésről* akarok bővebben megemlékezni. Mind a négy esetben a sír jobboldalán feküdt a férfi és tőle balra a ló. Bár ilyen irányú pontosabb megfigyelésekre alkalom csak a 8. és a kevésbé szétdúlt 14-es sírban nyílt, mégis leszögezhetjük, hogy a lovakat teljesen felszerszámozva temették a sírba. Erre utalnak a lóvázakon talált hevedercsatok (28. sír egy, 8. sír kettő darab), bőrszíjmaradványok (28. sír szűgynél és felső comboknál), kengyel (8. sír, jobbra-balra a gerinctől), zabla (8. és 14. sírok, a ló szájában), lószerszámot díszítő pitykék (14. sír, a gerincen hat darab, 8. sír, a bal alsó lábszárnál két darab és a bal szem alatt egy darab) szíjvégek (14. sír a gerincen és ehhez hasonló bronzlemez a 8. sírban a hátgerinc alatt).

A megmaradt anyagból teljes lószerszámot nem sikerült helyreállítani. A lovasfelszereléshez tartozhatott még a 8. sírban a ló jobboldalán talált 40 cm hosszú kampós vasrúd (élvesztett, képét l. a 9. képen).

A *vázak helyzete* nem mutat határozott szabályokat. A lábak 22 esetben egymás mellett kinyújtva feküdtek, 4 esetben egymáson keresztbe voltak téve (35, 41, 42, 43), szorosan egymás mellé téve 6 esetben találjuk (3, 33, 30, 32, 39, 44), széjjeltárva 3 esetben (4, 15, 20), míg térdait behajlítva, lábait felhúzza fekszik 3 (1A/B, 10). Erősebben különbözik a 31. sír, ahol a lábszárak jobbra szögben törnek meg. Itt esetleg oldalon fekvésre gondolhatunk.

Hasonló szabálytalanság észlelhető a *karok elhelyezésében* is. A jól megfigyelt sírokban 19 esetben a törzs két oldalán kinyújtva, a két kart a mellre és a medencére szorítva, 1 esetben (2. sír), a jobb kar keresztben a medencére téve 2 esetben (6., 26. sírok), míg a bal kart ugyanígy 6 esetben találjuk (8., 9., 11., 32., 37., 50. sírok). Mindkét kart könyököben felhúzza találjuk a 10. sírban. Lábaiknak hasonló térdben felhúzott tartása arra enged következtetni, hogy az illető nő életében meglehetősen tömzsi (153 cm) és kövér lehetett. Hasonló a 20 férfisír (l. a 8. képen).

Itt kell megemlékeznünk a 42. sír vázának a helyzetéről, melyben egy középkorú férfit hasán és arcán fekvő találtak. Alsó lábszárai szorosan egymásra voltak téve. Az ásatók megjegyzése szerint lehetséges, hogy össze volt kötözve. Melléklete a balváll felett egy kisebb durva agyagedény volt, mégpedig szájával lefelé fordítva. Magam részéről összefüggést látok az edény ilyen elhelyezése — amely csak szándékosság műve lehet — és a halott testhelyzete között.

A *koponyák helyzeténél* jóval kevesebb a változatosság. Fejét, illetve arcát K felé fordítja négy (1/A, 7, 18, 47), míg Ny-ra kettő (6, 26). Tekintve

az előfordulások kis számát és azt, hogy a félrefordulás lehet a bedobált föld nyomásának is az eredménye, a fenti eseteket a véletlennek kell tulajdonítanunk.

A *viseletről és ruházatról* igen kevés az adatunk. A ruhák anyagára három adatból tudunk következtetni, ezek: a 2. női sír bal vállnál talált vascsatján sűrű vászon rározsdásodva, a 19. férfisír vas nadrágcsatjának (az övnek külön csatja van)

9. kép. 8. sír
Fig. 9. Sép. n° 8

durva vászonnyomok és ugyancsak sűrűn szövött vászonnyomok láthatók a 29. női sír kéttágú vascsatjának a hátán.

Ez a három ember tehát sűrűbben, vagy ritkábban szövött durva vászon felsőruhát hordott.

A ruha alakjára vonatkozó adataink is gyérek. A 4. és 51. késői női sírokban a bal vállon talált *korongos boglárók* arra utalnak, hogy felső ruhájuk a bal vállon volt összekapcsolva. Hasonló boglárók gyakran kerülnek elő késői női sírokból. Előkezelési helyük általában a mellkas felső része — mint Fettich írja — „az előkelőbb avar női sírok jellegzetes ékszere ez, mely a mell felső részén rendszerint a balváll felé szokott előfordulni”.⁹⁹ Horváth T. az üllői temetőből közöl 6 példányt s mint írja, kivétel nélkül a bal vállnál voltak a ruhára felerősítve.¹⁰⁰

Más avar temetőkben előfordulnak még a jobb vállon is és csak jóval ritkábban, többnyire bizonytalan megfigyelések esetében helyezik őket a

⁹⁹ Marosi A.—Fettich N., i. m. 16.

¹⁰⁰ Horváth T., i. m. 59.

nyak alá, középre. A késői avar nők tehát elől hátul egyaránt zárt felsőruhát hordhattak, mely a bal, vagy a jobb vállon nyitódott. Ezt a nyílást kapcsolták aztán össze a két szélére varrt boglárokkal.

A 2. korai női sír bal vállon talált csatjának is a ruházkodásban lehetett szerepe. Ilyen vállon talált csatokkal kapcsolatban Kovács István vállon át övezett szíj vagy öv rögzítésére gondol.¹⁰¹

Elöl egy gombbal záródó ruhadarabra utal a 16. késői férfisír bal mellen talált kerek gombja.

Nagyobb nehézségekbe ütköztünk az *övek* helyreállítási kísérleténél (4–6. kép). A sírleírás alapján közöljük a veretek elhelyezkedését. Övveretek kivétel nélkül férfisírokból kerültek elő.

A 7. korai női és a 16. késői férfisírokból előkerült vasesat egyaránt tartozhatott a nadrághoz vagy egyszerű sima külső övhöz.

Viseleti összefüggésben fordult elő néhányszor a következő három tárgy: *Tűtartó* a bal combcsonton belül (3. sír), vastór a jobb combcsont külső oldalán (20., 37., 53. sírok). Mindhárom *késői* és az övről csüng le valamilyen tartószalagról. A *koraiak* kis rövid kései a jobb (22., 47. sírok) és a bal (14. sír) medencén a könyökön belül kerültek elő, ezek tehát övbeni viseletre mutatnak. *Orsó*: a bal combon kívüli előkerülése (7., 18., 32. sírok) övről lelógó *tarsolyra* utalhat. Ugyancsak tarsolyban hordhatta a 29. kora-avar nő hasonló helyzetben talált tűszerszáma. A többi tűtartó és orsókarika helyzeteigen változatos és mivel főleg a test felső részein kerültek elő, ezeket a sírbahelyezés után utólag helyezhették az elhúnytra vagy mellé.

A *késeken* több esetben tokmaradványokat találunk, sőt egyeseknél a tok alakja is világosan felismerhető. Csak a korai sírokból előkerült késeken találjuk meg (7., 14., 29., 22. és 47. sírok). Késtípusuk rövid, egyenes és egyélű, tokja fából készült. A tok keresztmetszete négyszögletes. Négy különálló falapból készült. A vékony lapokat kívül bőrborítással fogták össze. A tok követi a kés alakját, vége felé arányosan keskenyedek (de csak az egyik oldala).

Az *ékszerek* közül a már említett boglárokon kívül fülbevalók és gyöngyök fordulnak elő.

Fülbevalók a női sírokból és a 34. gyermeksírből kerültek elő. Általában párosával (2., 7., 29., 30., 46. sírok) kerültek elő, de egyesével is találjuk, mégpedig vagy a bal (4., 40. sírok), vagy a jobb (34., 51. sírok) fülben. Tekintve a pontos ásatási megfigyeléseket, ezek az avar és honfoglaló temetőkben egyaránt előfordulnak, egy fülbevaló viselet-ről vagy eltemetésről tanúskodnak.

A *gyöngyöket* a nyak körül találjuk (4., 29., 31., 40. sírok). Nyakláncként szerepeltek. Egyes darabok félrecsúsza vagy egycsomóban kerültek elő.

Nyakban csüngött még a 31. női sír olombullája. Bár a koponyától balra elég magasan találták,

függesztőjének alakja mégis ezt az egyedüli lehetőséget engedi meg.

Megállapítottuk, hogy a halottakat a hátukra fektetve, általában nyújtott karokkal és lábakkal helyezték a sírba. Ruhájukon mindazt viselték, amit az életben játszott társadalmi és vagyoni szerepük megengedett.

Igen keveset szólnak a feljegyzések azonban arról, hogy a halottakat mire fektették, vagy mibe csavarták, mielőtt a sírba helyezték őket. Két fontos megjegyzés azonban van. A *korai* sírokkal kapcsolatban a 8. sírnál emlékeznek meg arról, hogy a medence alatt bőrnymokat találtak. Előszállási ásatásomnál nem egy esetben tapasztaltam a váz alatt és felett egyaránt a fejtől egészen a lábszárak közepéig húzódó bőrnymokat. Legjobban mindig a medence alatt maradtak meg. Az úrbői sír férfinája tehát éppen úgy, mint ezek, bőrbre lehetett csavarva.

Koporsós temetkezést eddig csak a késő-avar kor sírjaiban találtak. Pl. Szirák 16., 39., 63. sírok,¹⁰² Kecel 32. sír,¹⁰³ Tatárszentgyörgyön több sírban,¹⁰⁴ Üllön és Kiskörösön több sírban,¹⁰⁵ Szentek-Kajánon több sírban¹⁰⁶ stb. Valamennyi jellegzetes késő-avar környezetből.

Úrbőpusztán a késői sírok legutolsó sorából kerültek elő ácskapcsok (21. sír). A kapocs mérete, nagysága, alakja és száma egyaránt koporsó kapocsra utal. Egyebet nem tudunk a sír bolygatott volta miatt.

A halottak mellé *étel- és italmellékletet* tettek. Ezeket részben edényekben, részben szabadon találjuk.

Edénymellékletet igen nagy számban, a sírok kétharmadrészeiben találunk. Általában egyesével kerültek elő, kivéve a legkésőbbi csoport egyik sírját (39. sír), ahol két korongolt edényt találunk. E legkésőbbi csoportból kizárólag korongolt edények jöttek elő. Ezenkívül korongolt edényt csak a késői sírokból ismerünk. Biztosan korongolt még a 36. és 53. sírok, ezenkívül több-kevesebb biztossággal a 20., 30. és 52. sírok edénye. A többi edény kézzel formált és kevés kivétellel igen durva.

Különbség nélkül egyaránt előfordulnak férfi-, női és gyermeksírokból. Elhelyezésük igen változatos, egyáltalában nem igyekeztek az elhunyt keze ügyébe helyezni. A jobb lábfejnél találjuk 12 esetben (2., 3., 8., 13., 14., 15., 29., 30., 39., 47., 50., 51. sírok), a balnál 8 esetben (18., 19., 22., 26., 31., 34., 38., 49. sírok), 3 esetben a bal vállnál (4., 20., 42. sír), kettőben a bal combon kívül (16., 41. sírok), egyben a combok között (24. sír), kettőben a fej felett (22., 53. sír), egyben a jobb térdnél (44. sír), kettőben a bal kéznél (40., 43. sír), egyben a fejtől jobbra (45. sír), míg négy esetben helyzetük megállapíthatatlan volt (36., 52. B, sz/1).

Szerepükre nézve sem mutatnak egységes képet az edények. Egy részük, mégpedig a nagyobb,

¹⁰¹ Kovács I., Dolg. 4. (1911) 328. Uo. megjegyzi, hogy betölthette a fibula szerepét is s így esetünkben gondolhatunk a korongos boglároknak megfelelő viseleti darabra.

¹⁰² Pósta B., i. m. 63, 74, 80.

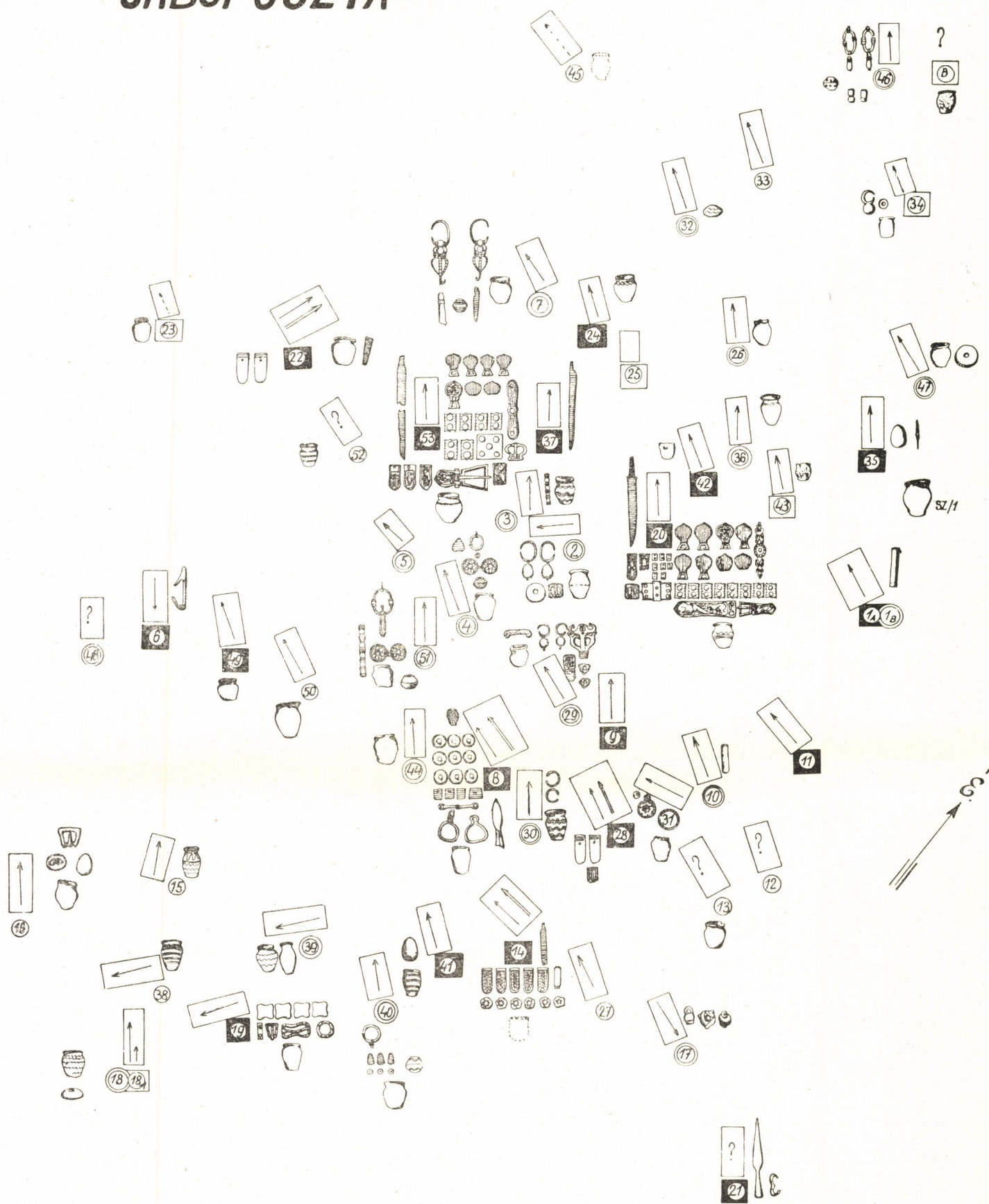
¹⁰³ Cs. Sós Ágnes készülő publikációjából.

¹⁰⁴ Kis György feldolgozásából.

¹⁰⁵ Horváth T., i. m. 55.

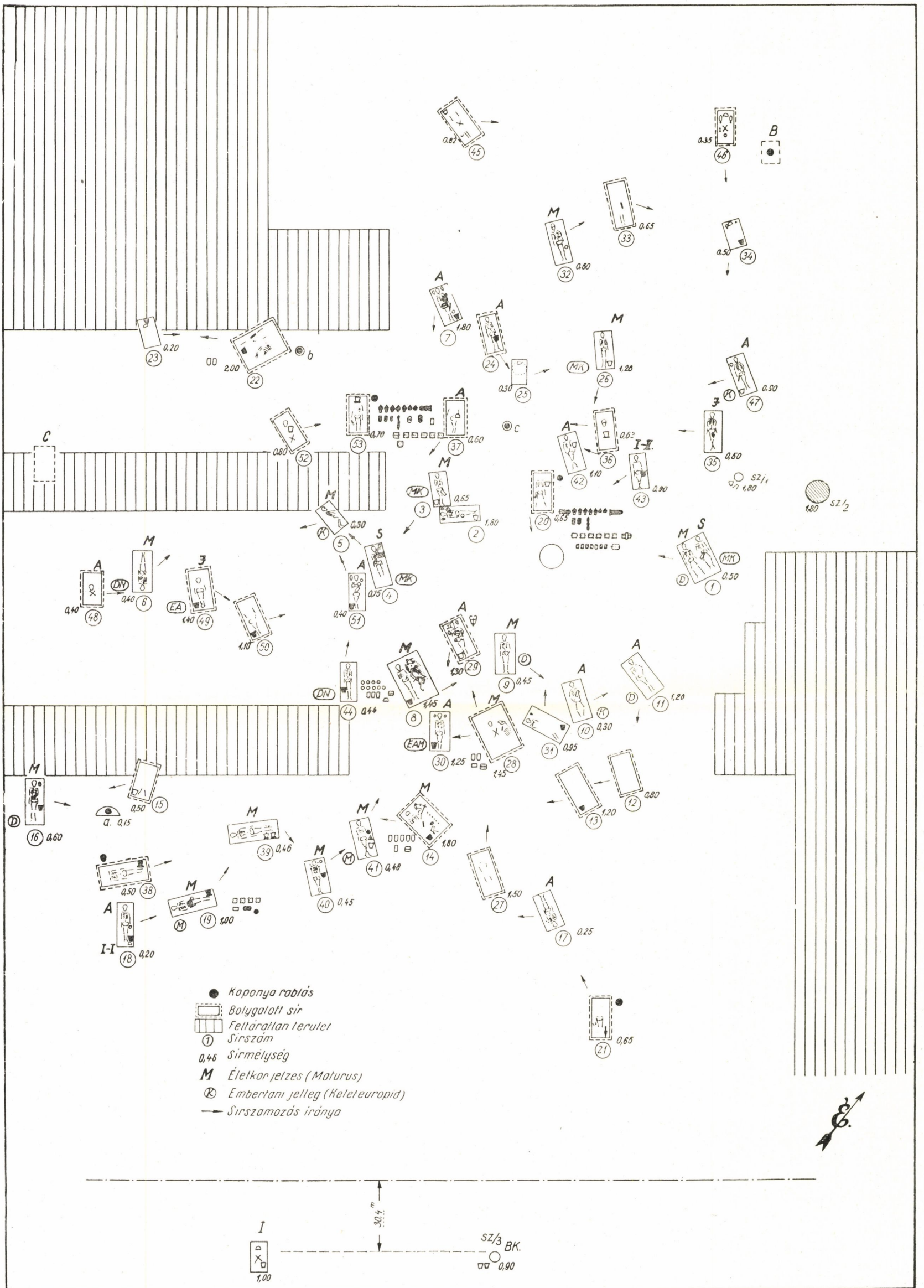
¹⁰⁶ Korek J., i. m. 53.

ÜRBÖPUSZTA

- 9 Férfi sír
- 3 Női sír
- 37 Gyermek sír
- 33 Bizonytalan nemű sír
- ? Bizonytalan tájolás

10. kép. Az ürböpusztai temető térképe
Fig. 10. La carte du cimetière de Ürböpuszta

11. kép. Az úrböpusztai temető sírtípusainak és leleteinek összesítő képe
 Fig. 11. Carte d'ensemble des types de tombes et des trouvailles du cimetière de Úrböpuszta

nyugodtan lehetett használati tárgy, más részüket viszont annyira durva és kezdetleges, hogy semmi másra nem használható, csak sírmellékletnek.¹⁰⁷

Az edények üresen kerültek elő, eszerint tartalmuk folyadékféle, esetleg főzelékféle lehetett. Mindössze a 4. sír bögréjében találtak madár (galamb) csontokat.

A *hústétel* maradványokat jelző *csontok* huszonhárom sírban fordultak elő. Elhelyezésük változatos, úgy szólván minden esetben más. A fejtől a lábujjakig mindenütt megtaláljuk, többnyire csak egy helyen, de előfordul, mikor a sír több helyére elosztva, ill. kétszer-háromszor annyi mennyiségben helyezték el.

A csontokat szakember még nem vizsgálta meg. Az alábbi összeállítás az előforduló állatfajtákról az ásatók meghatározása alapján készült. Ez a következő:

	6 db	emlős, négylábú + 4 ló
ebből:	1	„ kecske
	2	„ malac
	3	„ ?
	7 db	szárnyas
ebből:	3	„ csirke (?)
	1	„ baromfi (?)
	1	„ galamb (?)
	2	„ ?

A többi előforduló csontokról nem közölnek meghatározást.

A kecske koponyáját a 41. késő-avar férfi sírjában a bal kéz mellett találták. Csak néhány esetet ismerünk a népvándorláskorból, mikor mellékletként nagyobb kérődzők csontváza vagy koponyája szerepel.¹⁰⁸

Tojást három férfisírba helyeztek. A koponya baloldalán volt a 16., a jobb combforgónál a 35. és a bal könyöknél a 41. sírban. Utóbbi kettő az ásatók szerint lúdtojás. Díszítés egyikén sem fordult elő.

Tojasmelléklet elég gyakori az avar sírokból. Az általam ismert anyagban kivétel nélkül késői sírokból fordulnak elő — hogy csak az egyik legszébb példát idézzem — az alsógelléri 11. sírt.¹⁰⁹

Végül még egy élelmentartó mellékletéről kell megemlékezni. Ez a 7. korai női sír *tömlőhöz* tartozó csontszopókája.¹¹⁰ A tömlők különféle díszítésű szopókáikkal az avarkor egész folyamán használatban voltak.

Fegyverek, munkaeszközök. 1. Kopja (XL. t. 1). Szórvány. A legkorábbi avar idők (VI. szd. vége, VII. sz. eleje) jellegzetes fegyvere. Igen jó minőségű vasból készült. Köpüje nyakánál és az alsó

végén gallérszerűen kidomborodik és sűrű ferde rácsmintával van díszítve. A köpü belsejében sok famaradvány. E keleti típusú kora avar fegyverrel nemrég L. Kovrig Ilona foglalkozott behatóban,¹¹¹ itt csak annyit róla, hogy túlnyomó többségben lovassírokból kerültek elő. Így többé-kevésbé biztosan feltehetjük, hogy temetőnk felült 14., esetleg 28. lovassírjából származik.

2. Kopja. A 8. lovassírból (XXXI. t. 1; XXXVIII. t. 8). Jóval rosszabb anyagú, kivitelű és alakú. Egyszerű munka, köpüje kétoldaltól összehajtott lemez. Jellegtelen s mint fegyver is silány. Előfordul korai avar lovassírokból hasonló másutt is, pl. a kishegyesi¹¹² 70., a eikói¹¹³ 552., és egy abonyi¹¹⁴ sírban. Ezekben az esetekben nem a korai avar időkre annyira jellemző téglalap alakú fülű, finom kidolgozású kengyelekkel találjuk, hanem a primitív hurkosfüllű kengyelekkel. Úgy a kopja, mint a kengyelek esetében a keletről hozott jó minőségű darabok silány helyi utánzataival állunk szemben, melyek egy jó nemzedéknyivel fiatalabbak amazoknál.

3. Lándzsa (XLIII. t. 17.). A 21. sírből előkerült 30 cm hosszú, nehéz lándzsa jellegzetes gyalogos fegyver. Típusához legközelebb a germán lándzsák állanak. Elsősorban a késő-avar korban gyakoriak, mint pl. Mártélyon.¹¹⁵ Bő párhuzamait ismerjük a dévényújfalusi (Devínska Nová Ves) temető sírjaiból.¹¹⁶ Lándzsatípusunk (a kis szakállat leszámítva) erősen rokona az ún. „karoling” lándzsáknak is s így mindenképpen nyugati átvételnek kell tartanunk. Az ürbőpusztai lándzsa késői korát egyébként a sír koporsós volta is bizonyítja.

4. Kard (XXXIII. t. 16). A 14. feldúlt lovas-sírból került elő egy markolat és pengéfelső rész. Egyélű volt.

5. Fokos vagy balta (XL. t. 2). Szórvány. Típusa elsősorban a korai temetőkben fordul elő, egyes esetekben azonban később is előjön.

6. Kapa (XL. t. 5). Analógiáit többségben korai sírokból ismerjük.

A sírhoz köthető fegyverek nagyobb része — mint láttuk — az előkelő korai (lovas) sírokból származik. A késői kor nagycsaládfői mellé temetőnkbe nem tettek fegyvert.

*

Temetőnk feltárt részének eredeti sírszámát — ha elfogadjuk Bartucz számításait¹¹⁷ — legalább 95-re kellene tennünk. Bartucz 73%-os többleti értékét a hatalmas mérvű csecsemőhalandóságra alapozza. A csecsemősírok jelentős részét — szerinte — vagy nem figyelik meg, vagy a talajvi-

¹⁰⁷ László Gy., Bp. Tört. I (Bp. 1942) 790.

¹⁰⁸ Szeged—Makkos: 2 marha, 2 borjú, 1 kecske egy sírban. *Móra F.*, Ethn. 1932. 54.—; Szentes—Derekegyháza: 2 lókoponya, 1 marhakoponya, 1 juhkoponya egy sírban. *Csallány G.*, FA. I—II (1939) 116.—; Mór—Akasztó 22. sír: szarvasmarha első része, *Török Gy.*, i. m. 56; Bágyog—Gyűrhegy: 1—1 sírban teljes kecske, illetve juh. Közöletlen, a győri múzeumban.

¹⁰⁹ Kovrig I., i. m. 121.

¹¹⁰ László Gyula meghatározása. Arch. Ért. 1940. 91—98.

¹¹¹ L. Kovrig I., Arch. Ért. 82 (1955) 30—44.

¹¹² Gubitz K., i. m. 357.

¹¹³ Wosinsky M., Tolna vármegye... 236. t.

¹¹⁴ Közöletlen, MNM. 8/1930.

¹¹⁵ Hampel J., i. m. 85. t. 15.

¹¹⁶ Eisner J., Devínska Nová Ves. (Bratislava 1952) XX t. 4; LXXI. t. 4; XXXI. t. 8; LXXXIX. t. 8.

¹¹⁷ Bartucz L., Adatok a magyarországi avarok ethnikai és demographiai jelentőségéhez. Acta Anthr. I (Szeged 1950) Kny.

szonyok következtében nyomtalanul eltűnve nem is figyelhetők meg.

Ha ehhez hozzászámítjuk a fel nem tárt területeket, tehát a domb temetkezésre alkalmas területét vesszük alapul, akkor feltevése alapján az itt eltemetett emberek száma meghaladhatta a százat.

Ethnikai kérdések

Az anthropológiai eredményeket csak bizonyos fenntartással használhattam, mert csupán 16 sír volt a temetőben embertanilag meghatározható (Lipták művében ebből csak 12 szerepel, a többiek az ő utólagos meghatározásai, ill. az ásatók megfigyelésén alapulnak. Utóbbiak *-gal jelölve).

Feltűnő jelenség temetőkben, hogy *úgy a korai, mint a késői csoportban a nők és férfiak rassz-bei hovatartozásra kivétel nélkül különböznek egymástól.*

Korai csoport			
Sír	Férfiak	Sír	Nők
1/b	dinári	1/a	mediterrán + keleteurópid
11	„	5	keleteurópid
*22	mongoloid	10	„
		47	„

Késői csoport			
9	dinári(armenoid)	3	mediterrán + keleteurópid
16	„	4	„
41	mongoloid	26	„
19	„		„
49	elő-ázsiai		
* 6	dinári + nordikus		

A korai csoportnál a 22. lovassír koponyája a háborúban elpusztult, de az ásatók határozottan jelzik mongoloid voltát. Tekintve, hogy a mongoloid típus semmivel össze nem téveszthető és erősen kiütöző arcjellege miatt még nem szakember is könnyen felismerheti, ezt az adatot hitelesnek fogadhatjuk el, annál is inkább, mert az ásatók egy hasonló jellegű megfigyelését (6. sír) az anthropológiai vizsgálatok igazolták.

A másik két korai férfi az elhelyezkedésből és mellékletekből következtetve a szolganéphez tartozott. Ezt az anthropológiai eredmények ugyan csak igazolták.

A csoport asszonyai útközben csatlakozott, vagy itt helyben talált, keleti illetve északi szláv nők lehettek.

A késői csoport jóval tarkább. Ez érthető is. Köztük a részben keletről érkezett új elemek mellett igen erős a helyi és a környező lakossággal való keveredés. Így a férfiak adatai nem sokat mondanak, annál is inkább, mert a nagycsalád-fők koponyája hiányzik.

A csoport mediterrán nőivel kapcsolatban a délszláv ethnikum jöhet számításba.

A már korábban tárgyalt kérdéses 6. sír az embertani eredmények alapján is leginkább gepida lehet.

A temetőben a távolabbi területek típusait kétségtelenül a férfiak tükrözik. A mongoloid, armenoid és elő-ázsiai típusok legalábbis Európa keleti széléig vezetnek vissza. Ezzel szemben a nők keleteurópid és mediterrán típusai a közvetlen környéken és helyben is megtalálhatók.

A férfi és női típusok különbözőségéből levonható további következtetések a következők:

1. Mindkét csoport távolról, gyorsan és nők nélkül (illetve nagyon kevés nővel) érkezhetett területünkre.

2. Asszonyaikat útközben, nagyrészt azonban helyben szerezték.

3. A késő-avarkori népességünk sokkal kevertebb volt, mint a korai. Így pl. temetőkben a rítus szerint idegennek számítható csoport emberei sem sokban különbözhetnek az „avaroktól” (vö. 19. sír).

4. Végül alább következő időrendi eredményeinket jelentősen alátámasztják az embertani eredmények, mely szerint egyik csoport sem temetkezhetett a feltárt részben egy nemzedéknél sokkal tovább, mert keveredés a megvizsgált férfi és női típusok között, a férfitípusok erős asszimiláló jellege ellenére sem fordul elő.

Időrend és összefoglalás

A kora-avarok sírjai — mint láttuk — az egész feltárt területen megtalálhatók s nagyrészt a temető tengelyében húzódnak nyugat—keleti irányban. A temetkezésre ezen a dombon meglehetősen kevés hely állott rendelkezésre, így a feltárt részeken kívül jelentősebb számban nem számolhatunk velük. Sírjaik esetleges folytatása a temető nyugati részében lehet.

A feltárt részen 30—40 főnél nagyobb csoport aligha temetkezhetett. Ha mégis feltételeznénk egy másik csoportot, ezt a 22. és 7. sírok vonalától nyugatra kell keresnünk.

Bármekkora is volt az eltemetettek száma, az embertani eredmények nem engedik meg, hogy a temetkezés időtartamát egy nemzedéknél hosszabbnak tartsuk.

A temetkezés iránya régészeti anyag figyelembevételével keletről nyugat felé haladt. A két szélső pólus a 14. és 7. sírok anyaga, melyek között kb. a temetkezés tartamának megfelelő időkülönbség van.

A temetkezés szabálytalan, de nem rendszertelen. A domb gerincén, a középvonalban helyezkednek el a leggazdagabb (lovas) sírok s körülöttük, mintegy koncentrikus kör alakjában következnek társadalmuk egyre alacsonyabb osztályai. Ez a társadalom már kétségtelenül túljutott a nemzetségi fokozaton s a kezdeti osztálytársadalom képét mutatja.

Sírjaik irányítása Ny—K.

Temetőknek, melyből hiányoznak a legkorábbi avar időkre jellemző keleti típusú tárgyak, a jó

minőségű ezüst és aranyozott veretek és a bizánci áruk, teljes egészében a 630-as évek utánról kell kelteznünk. Megerősíti ezt az övfelszerelés, fegyverek és lószerszám hanyatló, silány kivitele, a sárkányos csat állatmotívumainak értelmetlen volta, végül egyes, a legkorábbi időkben hiányzó edényfajták (bütykös és bevagdalt perem) fellépte.

A temetkezés idejének végső határát a 7. sír fülbevalója adja meg, melyet a VII. sz. közepe utánra helyeztünk.

Mindezek alapján a *korai csoport temetkezésének idejét a 630–670 közötti időszakra határozhatjuk meg.*

Késői csoport

Sírjaik a feltárt területet a koraiaknál jobban betöltik. Megállapítottuk, hogy egyes feltáratlan sávok sírjaik sorirányába esnek s így az eredetileg itt eltemetett késői avarok létszáma felette állhatott a korai avarokénak. Lényeges azonban e kérdés megítélésénél az a körülmény, hogy sírjaik a terület feltáratlan (nyugati) részére, úgylátszik, nem terjedtek át.

Temetkezésük időrendi sorrendje pontosan fordítottja a koraiakénak. A sírokból kikerült anyag, a soros temetkezésre utaló jelenségek, a kerámika típusai, az övveretek, fülbevalók stb. mind arra mutatnak, hogy temetkezésük nyugatról kelet felé haladt.

Vérrokonsági (nemzetségi) társadalomban éltek, melyben a bomlás jelei még alig mutatkoznak. A temető területén három nagycsaládfő temetkezett, mégpedig a térkép tanulsága szerint nagycsaládja kötelékében. Kiemelkedő voltukat övvereiken kívül semmi más nem bizonyítja.

Ez a még tiszta nemzetségi társadalom — mely avar temetőink tanulsága szerint a VIII. sz. közepe után rohamosan bomlásnak indul — a temető régészeti anyaga és az embertani eredmények egyaránt arra mutatnak, hogy a késő-avarok sem temetkezhettek e területen egy nemzedéknyi időnél sokkal tovább.

Sírjaik főleg a temető nyugati részén sakktáblaszerűen soros rendezésűek. Ez a sorosság a temető

keleti része felé egyre inkább felbomlik, bár lehet, hogy a korai csoport hantjainak befolyására.

A sírok tájolása ÉNy—DK, egyes síroké É—D.

A csoportot anyagán és temetkezési rendjén kívül néhány új szokás, pl. a koponyarablás, a tojástemetkezés, később pedig a koporsós temetkezés is élesen elhatárolja a korai avaroktól.

A temetkezés alsó határát, az előbbiek figyelembevételével, a nyugati rész állatküzdeldmi jeleket és griffes övveretei, melyek a lemezes csoportra is jellemző veretekkel együtt fordulnak elő, felső határát pedig a koporsós temetkezés, idegen ethnikai csoportok, a korongolás, hullámvonalas és fenékbélyeges edények nagyobb számú megjelenése és az a körülmény, hogy a „nagyszentmiklósi kör” fémművességének termékei a temetőben még nem fordulnak elő, szabja meg.

Mindezek alapján a *késői csoport temetkezésének idejét a 700–740-ig terjedő időszakra határozhatjuk meg.*

*

Befejezésül még néhány mondatot az esetleg felmerülő kérdésekről.

Kétségtelen, hogy két csoportunk temetkezése között hiátus van. Ez azonban a László Gyula s általam is képviselt avarkori történeti kép mellett nem lehet meglepő. Ettől függetlenül egy bizonyos összefüggés mégis lehet közöttük. Történeti képünk szerint a kora-avarság sírjait az egész ország területén — a magyar föld régészeti történetében példa nélküli rendszerességgel és alapossággal — a „késő-avar” néphullám dűlve fel s rabolja ki. Kétségtelenül ez történt temetőnk esetében is.¹¹⁸

Kézenfekvőnek látszik azonban, hogy ezek a népcsoportok a dűlás után új temetőjüket nem a felforgatott régi temetődombon nyitották meg, hanem valamelyik szomszédos halmon. Ebből a korszakból származik az aranyvereteket tartalmazó három közeli sír.

Csak a föld sebének valamelyes behegedése után kereste fel valamelyik nomád csoport ismét dombunkat s kezdett azon ismét temetkezni.

Bóna István

LE CIMETIÈRE AVAR DE ÜRBÖPUSZTA

Résumé

Le cimetière avar de Ürböpuszta (Comitat de Pest) fut exploré en 1935 par MM Nándor Fettich et Tibor Horváth. Au cours des fouilles systématiques 53 tombes furent dégagées. En y ajoutant les trouvailles funéraires non examinées, nous connaissons dans le territoire de ce cimetière au total 56 tombes.

Le cimetière était situé sur une dune isolée s'élevant en rase campagne d'un terrain marécageux. Les cimetières et colonies des Avars et des peuples d'autres époques sont, dans cette région, également situés sur des îlots de sable s'élevant des marais. (Fig. 1–3).

Les monuments archéologiques trouvés dans ce cimetière se divisent en deux grands groupes. L'un est

le legs des premiers Avars du VIIe siècle (ferrets de bouts de courroies, estampés et à dessins, boucles d'oreilles avec pendants à grandes boules, perles de pâte, tombes refermant des cavaliers guerriers et des chevaux, avec lance, étriers oblongs, à grilles longues, et décors de brides, composés de rosettes estampées). Le second groupe est constitué des objets caractéristiques de la population à plaques de ceinturons moulées, aux griffons et aux rinceaux, ainsi que de leurs accessoires (plaques de ceinturon moulées, aux griffons et aux rinceaux, aiguilliers richement sculptés, pectoraux circulaires incrustés de verre, boucles d'oreilles prismatiques à pendeloques de verre, pesons de fuseau décorés, en

¹¹⁸ Az itt elmondottak részletes bizonyítását l. az 1. j.-ben említett tanulmányunkban.

forme de double cône tronqué, perles de pépin de melon).

Ces deux groupes spécifiques ont déjà été divisés chronologiquement en deux parties fixes. Quelques-uns de nos chercheurs n'ont cependant pas examiné avec assez de précision les différences se présentant dans les coutumes funéraires et dans les costumes, ils n'ont pas suffisamment tenu compte des analogies orientales ainsi que des divergences de style fondamentales, etregistraient les deux groupes comme le résultat d'un développement organique local, dérivant l'un de l'autre. Donc ils expliquent les différences existant entre ceux-ci par un „changement du style”.

L'auteur de cette publication suit dans cette question les observations de M. Gyula László, opposées à celles de ci-dessus, observations selon lesquelles la nouvelle époque commence avec la pénétration de deux nouvelles ethnies, arrivées dans le territoire de la Hongrie dans les années 670–680, peuplades aux ceinturons décorés de plaques et de pendants en cercle, provenant des steppes de l'Orient (sites principaux d'Igar, Dunapentele et Ozora), et à plaques de ceinturon moulées, à décor de griffons et de rinceaux, provenant de la région de Kama.

Dans la première partie de notre étude nous tenterons de rattacher les objets fournis par notre cimetière, mais jusqu'ici non classés, à une époque distincte. Nos examens embrassent la céramique, la bulle de plomb de la tombe n° 31, la boucle au dragon de la tombe n° 29, la boucle d'oreille à chaînette de la tombe n° 7, les coutelas des tombes nos. 20, 37 et 53, le bout de bâton en os de la tombe à cheval n° 8, les pesons de fuseau, les aiguilliers, les briquets, les plaques de ceinturons carrées de la tombe n° 19 et finalement les petits ferrets à nervures des bouts de courroie de la tombe n° 8.

Nous faisons connaître dans ce qui suit, le mobilier funéraire des tombes à plaques d'or, mises à découverte en 1952 dans la proximité de notre cimetière (Pl. XLIII, 1–12), en établissant qu'ils font partie du legs du groupe à plaques de la fin du VIIe siècle.

Pour terminer nous tenterons de brièvement combattre l'opinion selon laquelle le groupe aux plaques au griffons et au rinceaux se serait formé sur place, et que l'orfèvrerie des Gépides vaincus aurait joué un rôle important dans l'évolution de celui-là.

D'après tout ceci nous esquisserons la chronologie intérieure de notre cimetière, et séparerons les tombes des deux groupes en tenant compte des coutumes funéraires. 21 tombes appartiennent au groupe de la haute époque avare (tombes nos. 1 a/b, 2, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 22, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 45, 47 et 50), 26 tombes font partie du groupe de la basse époque (3, 4, 9, 15, 16, 18, 20, 21, 26, 30, 35, 36, 37, 40, 41, 43, 44, 48, 49, 51, 53, sz/1 et A, ainsi que le groupe isolé le plus tardif (tombes nos. 19, 38 et 39), et finalement 9 tombes indéterminables (tombes nos. 5, 6, 21, 23, 24, 25, 42, 52, B, C). En ne considérant que le rite funéraire, on peut séparer quelques-unes même parmi celles-ci.

Les objets des deux groupes séparés se détachent nettement les uns des autres aussi sur la carte du cimetière (Fig. 10). Les caractéristiques des tombes de la haute époque avare sont : 1. les tombes sont orientées Ouest–Est, 2. elles sont situées irrégulièrement, 3. les tombes reflètent tels des cercles concentriques, les degrés sociaux (Sur la crête de la colline, au milieu sont situées les tombes à cheval, et vers les marges les mobiliers sont de plus en plus pauvres), 4. les tombes sont systématiquement bouleversées et pillées.

Les caractéristiques des tombes de la basse époque sont les suivantes : 1. les tombes sont orientées Nord–Ouest–Sud–Est, éventuellement Nord–Sud, 2. les cimetières sont par rangées, 3. quelques rangées correspondent à un organisme de consanguinité (grande famille), avec le chef à plaques de ceinturon de la grande famille enterré parmi eux, 4. place préfixée de la tombe à l'intérieur du cimetière de la grande famille (places vides), 5. les tombes ne sont pas bouleversées.

Dans le premier groupe parmi les tombes des Avars se trouve celle d'un homme gépide (tombe n° 6), tandis que dans le second groupe il y a des tombes orientées Sud–Ouest–Nord–Est, probablement slaves. D'après les vases faits au tour et surtout d'après les marques de fond, c'est cette partie du cimetière qui est la plus récente (tombes nos. 19, 38 et 39).

Quant aux coutumes funéraires, nos observations les plus importantes sont les suivantes : la profondeur moyenne des tombes de la haute époque avare est de 110 cm, tandis que celle des tombes de basse époque n'est que de 60 cm.

On ne rencontre des tombes à cheval que chez les Avars de haute époque (tombes nos. 8, 14, 22 et 28). A l'exception d'une seule, les tombes sont toutes bouleversées.

Nous avons observé la coutume du rapt du crâne dans 5 tombes du groupe de basse époque. Ces tombes ne furent pas pillées, et on ne les avait bouleversées que pour emporter le crâne, et de laisser par endroits à sa place un autre (tombes nos. 20, 37, 38, 49 et 53). Les crânes de tous deux chefs de grande famille furent ravis, cette coutume a dû donc touché en premier lieu les personnes de rang élevé.

Les Avars de haute époque ont été dans certains cas ensevelis enveloppés dans du cuir ou dans du feutre. A la basse époque on ne voit rien de semblable, par contre c'est alors qu'apparaît pour la première fois le cercueil (tombe n° 21).

Un objet caractéristique du mobilier funéraire des tombes avares de basse époque est l'oeuf placé dans la tombe (tombes nos. 16, 35 et 41).

La comparaison des résultats archéologiques et anthropologiques a jeté une lumière sur un phénomène surprenant. Dans les groupes, tant de la haute que de la basse époque, les types raciaux des hommes et des femmes diffèrent sans exception l'un de l'autre. Les hommes sont de types orientaux (mongoloïde, arménoïde, de l'Asie Antérieure ; la population locale est représentée par la race dinarique), tandis que la majorité des femmes a due être orientale ou slave méridionale (européen oriental, méditerranéen).

On ne peut démontrer un croisement entre les types d'hommes et de femmes ni dans le matériel anthropologique des tombes de haute époque, ni dans celui des tombes de basse époque, fait qui, vu le vigoureux caractère assimilateur des types d'homme, ne permet de dater les deux époques du cimetière que d'un laps de temps d'une génération.

Chronologie et synthèse. Les Avars de haute époque furent enterrés dans le cimetière en partant de l'Ouest à l'Est. L'ordre irrégulier des tombes, mais ne manquant pas de système reflète une société de classe primitive qui a dépassé la période de la société de clan.

Leur tombes manquent des objets caractéristiques des premières décades avares (armes de type oriental, et harnais, plaques de ceinturons et bijoux en argent et en or de bonne qualité, articles byzantins, etc.), ce qui permet de les dater de la seconde moitié de la haute époque avare, donc entre 630 et 670.

Les tombes des Avars de la basse époque peuplaient le cimetière inversement, c'est à dire en allant de l'Est à l'Ouest. Leur cimetière par rangées dans lequel on peut à peine démontrer des différences matérielles et sociales, indique le mode d'enterrement par clans (grande famille).

L'examen de nos cimetières avares de basse époque nous renseigne que la société de clan s'est rapidement désagrégée après le milieu du VIIIe siècle, et que bientôt elle commençait à ressembler à la société de la haute époque avare. Nous devons donc dater notre cimetière du temps précédant le processus de désagrégation. D'autre part, les types caractéristiques de la fin du VIIIe siècle faisant défaut du matériel archéologique, les limites chronologiques du cimetière sont les années entre 700 et 740.